

Anna Steyn en de schrijvers en tekenaars in haar liedboek

• IRENE EN PIETER VAN THIEL •

Afb. 1
Voorkant van de
geborduurde fluwelen
band om het liedboek
van Anna Steyn, 1611.
Rijksmuseum, Am-
sterdam / Koninklijke
Bibliotheek,
Den Haag

In 1998 kwam iemand op een taxatiedag in Elburg voor de dag met een oud liedboek, dat al heel lang in de familie was.¹ Naast een groot aantal gekalligrafeerde gedichten bevatte het ook enkele tekeningen. Het was kenmerkend in 1611 gemaakt voor ene Anna Steyns, want dat jaartal en die naam stonden op het titelblad. Het bleek inderdaad iets heel waardevols te zijn. De eigenaar besloot het kleinood in Zwolle te laten veilen. Het kwam in handen van Antiquariaat Forum te Amsterdam en werd nog in datzelfde jaar met financiële steun van verschillende kanten gezamenlijk aangekocht door de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en het Rijksmuseum.² Het grote cultuurhistorische belang van het album bezielde beide instellingen tot deze unieke samenwerking, die in de praktijk hierop neerkomt, dat de bibliotheek het boek bewaart en het museum de zorg voor de tekeningen draagt. De opmerkelijke aanwinst heeft aandacht gekregen in de pers, in het *Bulletin van de Vereniging Rembrandt* en in enkele andere organen.³

Het oblong-vormige liedboek is ingebonden in een band van groen fluweel, geborduurd met goud- en zilverdraad (afb. 1,28). In het midden van het voorplat staat een gekroond en met twee pijlen kruisgewijs doorboord hart, in

dat van het achterplat een uit de letters A, N, S, T, E en Y samengesteld monogram, waaruit de naam ANNA STEYN (of STEYNS) gevormd kan worden.⁴ Het hart op het voorplat wijst op een amoreus liedboek en het album bevat dan ook uitsluitend minnedichten, geen kluchtige of geestelijke liederen, zoals men die in een 'boertigh' of 'aendachtigh' liedboek aantreft.

In zijn huidige, licht beschadigde vorm bevat het boek 138 bladen, die nu met potlood zijn genummerd als folio recto t/m folio 138verso.⁵ Het telt dus 276 pagina's. Daarvan zijn er 198 beschreven en enkele gevuld met een tekening; de rest is blanco. De blanco pagina's volgen niet op de beschreven pagina's maar onderbreken die hier en daar. De eerste blanco pagina is fol. 59v. Een reeks van 39 blanco pagina's (fols. 108v-127v) vormt verreweg de grootste onderbreking.

Het album dateert van 1611. Dit jaartal staat op de titelpagina (fol. 2r) en komt daarna nog zeven keer voor, voor het laatst op fol. 64r.⁶ Eén van de tekeningen (fol. 76r) is 1612 gedateerd.

In het begin van de 19de eeuw zijn enkele teksten toegevoegd op pagina's die aanvankelijk blanco waren gelaten. Het betreft twee anonieme transcripties in potlood (fols. 97v en 98v) van gedichten op de tegenoverliggende pagina's en twee versjes uit 1814

(fols. 79r en 86r), het ene ondertekend door Johanna Doijer, het andere door Jacoba van Rees. Op fol. 126r is een primitieve 18de- of 19de-eeuwse tekening van een rivierlandschapje met een trekschuit ingeplakt.

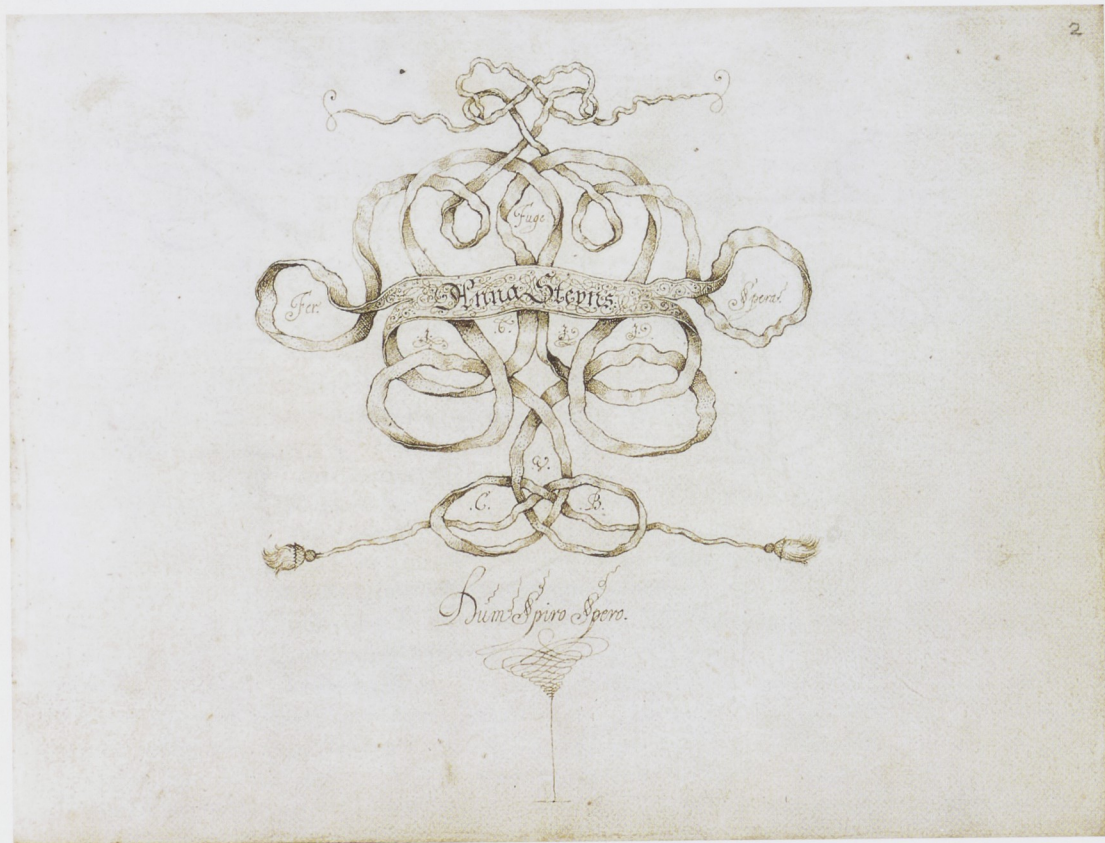
Op fol. 1r, dus vóór het titelblad, staan bovenaan de lege pagina de volgende Latijnse dichtregels, die de bundel minnedichten zeer toepasselijk stellen in het teken van Venus:

*Orta salo suscepta solo, patre edita
Caelo
Aeneadum genetrix Sic habito alma
VENUS*
(Geboren uit zee, opgenomen op de aarde, geboren uit vader Hemel, zo moet worden beschouwd de milde Venus, stammoeder der Aeneaden)

Afb. 2
Titelblad (fol. 2r).

De titelpagina (afb. 2) vertoont een met een fijn pennetje kundig uitgevoerde liefdesknoop, waarin de letters A en S verwerkt lijken te zijn. Op het midden van het lint staat *Anna Steyns*. De lange uiteinden ervan zijn gesplitst. Ze krullen door elkaar en eindigen onderaan in kwastjes. Tussen de krullen staan boven en aan weerskanten van Anna's naam de woorden *Fer*, *Fuge* en *Spera* (duld, mijd, hoop), mogelijk een motto. Onder haar naam staat het jaartal 1611. Tussen de lussen aan het einde van de knoop staan de initialen C.V.B. Onder de knoop staat het motto *Dum Spiro Spero* (zolang ik adem, hoop ik; modern: zolang er leven is, is er hoop). Het komt ook voor op de laatste beschreven bladzijde (fol. 137v).

Op fol. 2v, de keerzijde van de titelpagina, staat een Frans gedichtje.

Daarboven staat in een ander handschrift en met lichtere inkt in het Grieks:

ἐκ τού ὄραν εστ' ἔραν
(uit het zien komt het beminnen voort)

Na het 'voorwerk' volgen de liederen en gedichten en ook enkele spreuken en rebussen, te beginnen op fol. 3r. De eerste 122 pagina's (fols. 3r-64r) lijken gevuld te zijn door drie of vier auteurs, van wie de eerste (C. van Beresteyn) het leeuwendeel (80 pagina's) voor zijn rekening nam. Deze 122 pagina's maken een betrekkelijk homogene indruk, al is het vreemd dat de tweede auteur (Hackius) na een korte bijdrage van de derde (Sas) en een slordige bijdrage van, naar het lijkt, een vierde hand (fol. 62r-62v) opnieuw enige pagina's vult. Hij eindigt op fol. 64r met het woord 'Finis' en het jaartal 1611. Nu staat er wel vaker 'Finis' onder een gedicht maar dit is wel de laatste keer dat het jaartal 1611 voorkomt, wat dat ook voor de ontstaansgeschiedenis van het liedboek mag beduiden. Vanaf fol. 64v tot het eind (fol. 137v) raakt men het spoor helemaal bijster. In dit gedeelte komen naast tal van blanco pagina's nog vele gedichten voor en ook enkele tekeningen, waaronder die van 1612. De bijdragen van de beide dames uit 1814 staan ook in dit latere gedeelte.

Het liedboek eindigt op fol. 138r (afb. 3) met een sluitstuk, bestaande uit een krul in een ovaal. In de krul staan de spreuk *Finis coronat opus* (het einde bekroont het werk), de naam ANNA STEYNS en de initialen G.v.G.⁷ Onder het ovaal staat de met goudverf opgehaalde spreuk *Trahit sua quemque voluptas* (ieder laat zich door zijn eigen lusten leiden) gekalligrafeerd.

Afgezien van de Griekse spreuk en enige Latijnse spreuken en gedichtjes zijn de bijdragen geschreven in het Nederlands, Frans en Italiaans.

De auteurs van de publicaties ter bekendmaking en introductie van de

aanwinst hebben gewezen op het veelzijdige belang van dit liedboek als bron van kennis voor de letterkunde, met name de bekendheid met en de verspreiding van het minnedicht in het begin van de zeventiende eeuw, de muziekgeschiedenis (62 van de 95 verzen zijn liederen), de geschiedenis van het boek en van de kalligrafie en de kunstgeschiedenis. Dit artikel beperkt zich tot de behandeling van de vragen waar, door wie en voor wie het liedboek is gemaakt en wat het kunsthistorische belang is van de tekeningen die erin voorkomen.

Afb. 3
Sluitstuk (fol. 138r).

Het liedboek is al onmiddellijk na zijn ontdekking in verband gebracht met Anna Steyns (1589-1618), de tweede vrouw van de Haarlemse advocaat Paulus van Beresteyn maar in 1611 nog ongehuwd. Ons onderzoek heeft bevestigd, dat het 1611 gedateerde boek voor haar gemaakt moet zijn; wij noemen haar echter Anna Tymansdr Steyn, want de 's' behoort niet tot de familienaam maar duidt aan, dat zij een dochter was van (Tyman) Steyn. Uit stamboomonderzoek bleek overigens, dat in die tijd in Haarlem nog twee ongehuwde Anna's Steyn woonden en één gehuwde. De gehuwde was Anna Mattheusdr Steyn, in 1588 ge-

trouwd met Pieter Schout. Als oudere, getrouwde vrouw komt zij niet in aanmerking voor zo'n galant geschenk als een amoureuus liedboek. De ongehuwden waren Anna Jacobsdr Steyn en Anna Cornelisdr Steyn. Anna Jacobsdr, een achternicht van de beide andere Anna's, was toen zesendertig jaar⁸ en Anna Cornelisdr, een nichtje van de Anna Tymansdr, zeventien.⁹ Zesendertig lijkt weer wat te oud en zeventien wat te jong. Maar Anna Tymansdr was in 1611 eenentwintig. Dat alleen al maakt haar de beste kandidaat. Bovendien bleken de meeste schrijvers in het liedboek ongeveer even oud te zijn als zij en ook konden ze met haar of met haar naaste familie in verband worden gebracht.

Anna's vader was een Steyn, haar moeder een Colterman.¹⁰ De brouwersfamilies Steyn en Colterman behoorden weliswaar niet tot de oudste families van Haarlem, maar wel tot de aanzienlijkste. Mattheus Augustijnsz Steyn (1539-1605)¹¹ en Hans Jansz Colterman de Oude (circa 1530-1593),¹² de beide grootvaders van Anna, hadden hun maatschappelijke aanzien niet in de laatste plaats te danken aan hun calvinistische geloofsovertuiging en hun trouw aan de prins van Oranje. In 1574 benoemde de prins Colterman tot raad en rentmeester-generaal van Kennemerland en West-Friesland, een overerflijke functie. In 1578, toen het nieuwe stadsbestuur van Haarlem werd samengesteld, werd Mattheus Steyn benoemd tot één van de vier burgemeesters en Colterman tot lid van de vroedschap.¹³ Van 1589 tot 1605 zat Steyn ook in de Raad van het College van de Admiraliteit van het Noorderkwartier.

Mattheus Steyn was in 1560 te Amsterdam getrouwd met Dirckje Tymansdr Gael (1539-1613).¹⁴ Bijna dertig jaar later, in 1588, zou het echtpaar zich laten portretteren door Pieter Pietersz (1539/41-1603), de Amsterdamse schilder die van ongeveer 1569 tot 1584/85 in Haarlem had

gewerkt (afb. 4, 5).¹⁵ In zijn huwelijksjaar had Mattheus van zijn vader Augustijn Jansz Steyn (gest. vóór 18-3-1578) diens brouwerij aan het Spaarne op de hoek van de Burggravinnesteeg gekocht.¹⁶ Daar groeide Anna's vader op, de oudste van het grote gezin.

Hans Jansz Colterman de Oude kocht in 1563 de brouwerij In De Olifant bij de Gravensteenbrug aan het Korte Spaarne.¹⁷ Enkele jaren eerder was hij getrouwd met Pietertje Gerritsdr van Adrichem (circa 1532-1611).¹⁸ Het echtpaar kreeg acht kinderen. Anna's moeder was hun oudste dochter.

Anna Tymansdr Steyn werd op 15 oktober 1589 in Haarlem gedoopt.¹⁹ Haar ouders Tyman Mattheus Steyn (circa 1561-vóór 13-2-1593) en Catharina Jansdr Colterman (circa 1563-1599) waren in februari 1584 getrouwd en woonden aan het Korte Spaarne, schuin tegenover het huidige Teylers Museum.²⁰ Tyman, evenals zijn vader Mattheus Steyn diaken van de Grote Kerk, was in 1586 zijn oom Augusteyn Steyn opgevolgd als tolgaarder van de lucratieve scheepvaarttot te Spaarnedam. Twee jaar na de geboorte van Anna werd hun zoon Johannes geboren, hun enige andere kind dat echter maar een paar jaar oud werd.²¹ Anna's vader overleed begin 1593.²² Haar moeder Catharina Colterman verkocht twee jaar later haar huis aan het Korte Spaarne.²³ Op 7 januari 1599 maakte zij op haar sterfbed haar laatste wilsbeschikking.²⁴ Daarin benoemde zij Anna tot haar enige erfgenaam en gaf zij haar wens te kennen, dat haar kind zou worden opgevoed door haar eigen moeder Pietertje Gerritsdr Colterman. Drie weken later werd zij begraven in de Grote Kerk.²⁵

Het vroegste bewijs dat Anna inderdaad bij haar grootmoeder woonde, dateert van 1606, toen zij als huisgenoot van Pietertje Colterman loten in de loterij ten bate van de bouw van het Oudemannenhuis kocht.²⁶ Het leidt

echter geen twijfel, of ze was in 1599 als negenjarige wees bij haar ingetrokken. Haar grootvader Hans Colterman de Oude was, evenals haar vader, in 1593 overleden. In september 1577 had hij een groot huis gekocht aan de noordzijde van de Zijlstraat (thans nr. 87), tussen de Grote Markt en de Bouwerijsteeg (thans Kromme Elleboogsteeg).²⁷ Als rentmeester-generaal van Kennemerland en West-Friesland had hij daar tot zijn dood met zijn gezin gewoond en kantoor gehouden. Nu woonde zijn weduwe er met haar zes nog ongetrouwde kinderen.

De oudste zoon Hans Colterman de Jonge (circa 1565-1616)²⁸ was in 1588 getrouwd met Susanna van Vlierden (gest. 1626).²⁹ Nadat hij in 1593 de functie van rentmeester-generaal van Kennemerland en West-Friesland had geërfd van zijn vader en diens positie van hoofd van de familie op hem was overgegaan, was hij vanaf 1595 achtereenvolgens lid van de vroedschap, schep en burgemeester.³⁰ In september 1607, toen zijn gezin inmiddels

negen kinderen telde, kocht hij van de erfgenamen van burgemeester Gerrit Stuver diens grote, vrijstaande huis aan de oostzijde van de St. Jansstraat. Dit pand liet hij nog aanzienlijk vergroten, waarna het in de volksmond 'de stins van Colterman' werd genoemd.³¹ Evenals zijn vader was Hans Colterman de Jonge een ontwikkeld man van groot aanzien. Deze oom met zijn grote gezin en zijn prachtige huis moet als een tweede vader voor Anna zijn geweest. Bij hem heeft zij ongetwijfeld de beide schilderijen van Karel van Mander die hij bezat, gezien. De eigenaardige onderwerpen van deze schilderijen zijn nog niet bevredigend toegelicht. Het ene stelde 'een distructie van een Predicatie' voor, het andere was 'een stuck daer door 't lock ghekropen werdt', een onderwerp dat eerder werd omschreven als 'een schilderye van t lock vande Romeynen'.³² Misschien had hij die verstoring van een prediking van zijn vader geërfd. Colterman de Oude was in 1566 als fervent hervormer betrokken

Afb. 4, 5
PIETER PIETERSZ,
Portretten van
Matheus Augustijnsz
Steyn en Dirckje
Tymansdr Gael,
de grootouders van
vaderskant van Anna
Steyn, 1588. Rijks-
museum, Amsterdam.

geweest bij de bouw van de eerste gereformeerde Haarlemse noodkerk, de 'geuzenshuur' buiten de veste, en hij zal ook wel verstoringen van hagenpreken hebben meegemaakt.³³ Het andere schilderij, dat de jonge Colterman eveneens geërfd zou kunnen hebben, vertoonde waarschijnlijk de vernedering van de Romeinen die in 321 bij de Caudijnse passen volkomen waren ingesloten door de Samnieten en eerst werden vrijgelaten, nadat ze buigend onder een juk waren doorgestaan. 'Exercitum mittere sub iugum' (het leger onder het juk laten doorgaan, d.i. de vijand zonder wapenen en met ontbloot bovenlijf onder een juk, gevormd uit drie lansen, laten doorkruipen) was weliswaar in de Oudheid een gangbare oorlogshandeling, die de Romeinen zelf vaak toe-

pasten, maar alleen de schande die hun bij Caudium overkwam, is spreekwoordelijk geworden: onder het Caudijnse juk doorgaan. Als deze veronderstelling over de voorstelling van het thans onbekende schilderij van Van Mander juist is, dan mag men vervolgens aannemen, dat de schilder daarmee een parallel heeft getrokken tussen 't Iock vande Romeynen' en 'het Spaensche jock', waaronder de Hollanders gebukt waren gegaan.³⁴ In 1611, toevallig ook het jaar van het liedboek, kocht Colterman de Jonge de tegenhangers met de levensgrote afbeeldingen van Mercurius en Minerva, kapitale schilderijen van Hendrick Goltzius, die wat verderop in de St. Jansstraat woonde. In 1613 liet hij daaraan een voorstelling van Hercules en Cacus toevoegen als middenstuk.³⁵ De naakte Hercules, onmiskenbaar een *portrait historié*, stelt vrijwel zeker Johan Colterman voor (afb. 6), de oudste zoon van Hans Colterman de Jonge en dus een neef van Anna. Hij was in 1613 tweeëntwintig jaar oud.

Toen Anna bij haar grootmoeder in de Zijlstraat kwam wonen, trof zij daar haar beide ongetrouwde ooms aan, David (1569-1634) en Gerrit (1573-1622) Colterman, en haar vier ongetrouwde tantes, Johanna (1571-1624), Guertge (1574-1605), Jacomijna (gest. in 1625) en Sara (gest. in 1625). Die waren toen tussen de 23 en 30 jaar oud. Met uitzondering van Gerrit, die tot aan zijn dood in 1622 ongehuwd en ambteloos in zijn ouderlijk huis bleef wonen, zou zij hen allen zien vertrekken. Zo trouwde Guertge in 1604 met admiraal Jacob van Heemskerck (1567-1607), beroemd wegens zijn overwintering op Nova Zembla (1596).³⁶ David was de eerste Colterman die in Leiden ging studeren. Als 15-jarige werd hij daar op 23 september 1584 ingeschreven bij de juridische faculteit.³⁷ In 1596, kort na zijn benoeming voor het leven tot baljuw van Kennermerland, werd hij lidmaat van de gere-

Afb. 6
HENDRICK GOLTZIUS,
Hercules en Cacus met
het 'portrait historié'
van Johan Colterman,
een neef van Anna
Steyn, als Hercules,
1613. Frans Hals-
museum, Haarlem
(bruikleen van het
Mauritshuis,
Den Haag).

formeerde kerk.³⁸ In 1607 vestigde hij zich in Alkmaar. Omstreeks 1600 signeerde hij het *Album amicorum* van Daniël van Vlierden ('s-Hertogenbosch circa 1574-1644 Haarlem), de zwager van zijn oudste broer Hans Colterman de Jonge.³⁹

Pieterje Colterman en haar zoon Gerrit kochten in 1606 ieder 130 loten à raison van 30 gulden in de loterij ten bate van de bouw van het Oudemanenhuis.⁴⁰ In plaats van een 'proos', het gedichtje dat een rol speelde bij de trekking, gaf Gerrit het zonderlinge motto 'Trouw ist wiltbraet' op.⁴¹ Anna beproefde haar geluk met zeven loten en volstond met een bekend 'proos':⁴²

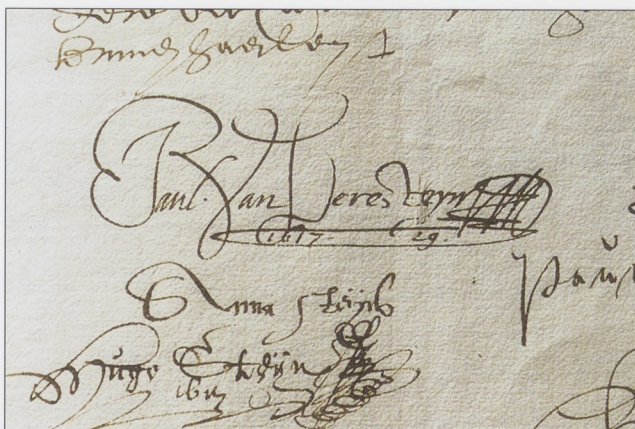
*Ik leg in naer mijn begeeren,
crych ick niet wat macht myn deeren
per Annetgen Thymes Steyn
woonende inde Seylstraet*

Op 17 april 1607, de eerste trekkingsdag, kwam van alle 308.047 proosbriefjes het briefje van haar grootmoeder als eerste uit de bus.⁴³ Dat was wel heel erg toevallig. Zij kreeg een zilveren schaal van 16 loot (160 gram) uitgereikt. Haar gedichtje luidde:

*Pietertje Colterman, out van jaeren,
Die Heere wil haer tot zalicheyt sparen*

Anna's grootouders Mattheus Steyn en Dirckje Gael overleden respectievelijk in 1605 en in 1613, zij op 84-jarige leeftijd. Drie van hun twaalf kinderen bleven ongehuwd, Jan, Augustijn en de zeekapitein Loth. De anderen trouwden met leden van vooraanstaande Haarlemse families, veelal uit de brouwerskring. Een opmerkelijk huwelijk was dat van Anna's tante Maria Steyn (gest. vóór 12-12-1625). Zij trouwde in 1594 met Jacob Arentsz Calantius (gest. 1636), later gouverneur-generaal van de kust van Guinee.⁴⁴ In 1615 keerde hij van zijn exotische post terug in Haarlem.

Op 15 oktober 1610 werd Anna 21 jaar. Haar grootmoeder Pietertje

Afb. 7

Signatuur van Anna Steyn onder haar huwelijkscontract van 10 december 1617. Archief voor Kennemerland, Haarlem.

Colterman werd op 11 september 1611 begraven in de Grote Kerk.⁴⁵ Een half jaar eerder, op 31 maart 1611, had Anna belijdenis gedaan bij predikant Wilhelmus de Haze.⁴⁶ Nog zeven jaar lang zou zij met haar oom Gerrit blijven wonen in het grote huis in de Zijlstraat, maar op 9 januari 1618 trouwde zij met een katholieke weduwnaar, de Haarlemse advocaat Mr. Paulus Arentsz van Beresteyn (1588-1636).⁴⁷ Diens eerste vrouw Elisabeth Sybrants was in april 1617 kinderloos overleden.⁴⁸ Het gemengde huwelijk van Anna en Paulus werd in de Grote Kerk gesloten. Nadat zij op 7 december 1617 in ondertrouw waren gegaan,⁴⁹ lieten zij drie dagen later hun huwelijkscontract opmaken door notaris Michiel van Woerden,⁵⁰ een document dat zij persoonlijk ondertekenden (afb. 7). Paulus, vermeld als 'doctor inde rechten', liet zich seconderen door zijn moeder, de weduwe Emerentia van Zuren, en zijn peetoom Paulus van Berensteyn (1548-1625), oud-burghemeester van Delft. Voor Anna traden op haar oom van vaders kant, Hugo Mattheusz Steyn, secretaris van Haarlem, en haar oom en tante van moeders kant, de naar Alkmaar verhuisde David Jansz Colterman, baljuw van Kennemerland, en Johanna Jansdr Colterman, echtgenote van de Haarlemse schepen Lourens van Groll. Hun huwelijksvoorwaarden hielden

Afb. 8
FRANS HALS, *Portret van Paulus van Beresteyn*. Musée du Louvre, Parijs.

in, dat hun beider aangebrachte goederen bij overlijden zouden vererven op hun kinderen of, in geval van kinderloosheid, op de naaste verwanten van de overledene. De apart opgestelde cedulen van ieders roerende en onroerende goederen, die volgens het document aan de notaris werden overgelegd, zijn niet meer bekend. In het huwelijkscontract werd vastgelegd, dat Anna bij overlijden van haar man een duari (weduwegeld) van 1500 gulden zou krijgen. Ook de tijdens haar huwelijk gekregen kleding, kleinodiën en sieraden zou zij als weduwe mogen behouden.

Overeenkomstig haar stand was Anna getrouwd met een lid van één van de oudste en meest vooraanstaande Haarlemse families, zij het dat deze tak van de familie Van Beresteyn

katholiek was gebleven. Paulus was de jongste zoon van Arent van Beresteyn (1556-1612) en Emerentia van Zuren (gest. 1624). Zijn vader was in 1599 benoemd tot secretaris van het baljuwschap van Kennemerland. Door deze benoeming was hij de rechterhand geworden van Anna's oom David Colterman, die immers in 1596 voor het leven was benoemd tot baljuw van Kennemerland. Paulus vestigde zich na zijn Licentiaat in de Rechten als advocaat in de Smedestraat, die evenals de Zijlstraat, waar Anna woonde, uitmondt op de Grote Markt. Van 1615 tot 1617 was hij commissaris van de Kleine Bank van Justitie en in 1618 luitenant van de Cluveniers.

Negen maanden na haar huwelijk overleed Anna, waarschijnlijk in het kraambed. Op 7 oktober 1618 werd zij, bijna 29 jaar oud, begraven in de Grote Kerk.⁵¹ Over de afwikkeling van haar nalatenschap zijn geen documenten bekend. Paulus van Beresteyn sloot in december 1619 een derde huwelijk met de katholieke Catharina Both van der Eem (1589-1666) uit Leiden.⁵² Eén van hun zes kinderen was Nicolaes van Beresteyn (1629-1684), de stichter van het Hofje van Beresteyn in Haarlem. Paulus liet zich in 1628 of 1629 portretteren door Frans Hals (afb. 8) en Pieter Soutman maakte bij dat portret in 1629 het portret van zijn vrouw.⁵³ Kort daarna maakte Soutman een briljant groepsportret van het echtpaar met hun zes kinderen en twee dienstmaagden.⁵⁴ Paulus overleed in december 1636.⁵⁵

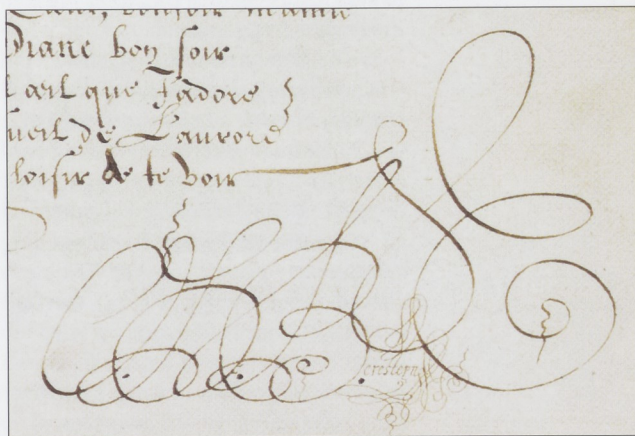
Anna, jong wees geworden, heeft, naar het zich laat aanzien, verzorgd door een liefhebbende grootmoeder en omringd door veel ooms en tantes, een gelukkige jeugd gehad. Het liedboek bewijst, dat zij naast haar familie ook een vrienden- en kennissenkring bezat. De bijdragen zijn ondertekend met voluit geschreven namen of met initialen, meestal verbonden tot monogram. In beide gevallen is de signatuur

soms gecombineerd met een zinspreuk, blijkbaar de lijfspreuk van de ondertekenaar. Slechts in een enkel geval komt zo'n lijfspreuk apart voor. De ondertekenaars die voluit signeerden, konden allen geïdentificeerd worden, sommigen met zekerheid, andere onder voorbehoud. Dat geldt ook voor degenen die met hun initialen ondertekenden, met uitzondering van de al eerder genoemde G.v.G. die het gekaligrafieerde sluitstuk signeerde. De tien verschillende spreuken die voorkomen, bleken op één uitzondering na gebruikt te zijn door geïdentificeerde personen. De uitzondering is 'Eer voor Goet' (fol. 82v).⁵⁶

Claesje, Caecilia of Cornelis van Beresteyn

De initialen C.V.B., die in blokletters op het titelblad staan, keren aaneen geschreven in lopend schrift terug op fols. 4r, 5r, 16v en 28r, de laatste keer gelukkig aangevuld tot Beresteyn (afb. 9). Nu waren er in 1611 onder de leden van de Haarlemse familie Van Beresteyn, de katholieke tak van deze familie, vier personen met de voorletter 'C', namelijk Cornelis, Claesje, Caecilia en Catharina van Beresteyn, broer en zusters van Paulus van Beresteyn, met wie Anna in 1618 trouwde.⁵⁷ In de genoemde publicaties waarmee het liedboek in 1998 als nieuwe aanwinst werd aangekondigd, wordt C. van Beresteyn geïnterpreteerd als Claesje van Beresteyn (1589-1636). Wat men zich toen, bij die eerste kennismaking met het liedboek, onvoldoende heeft gerealiseerd is, dat C.V.B., alias C. van Beresteyn, niet alleen de eerste tachtig pagina's van het liedboek (fols. 2v-42r) heeft gevuld maar zich ook op het titelblad heeft gepresenteerd. Deze Van Beresteyn mag dus worden beschouwd als degene die het initiatief heeft genomen tot het uitsluitend aan liefdesliederen en minnedichten gewijde liedboek en dat, versierd met een met pijlen doorboord brandend hart, aan Anna heeft geschonken. Zou

dat een vrouw, een hartsvriendin, zijn geweest of een man, een minnaar? De vraag is moeilijk te beantwoorden, omdat zo'n met de hand geschreven liedboek praktisch niet voorkomt en we dus nauwelijks iets weten over de conventies op dit gebied. Als vriendinnen elkaar zulke cadeaus gaven, dan komt naast Claesje, die overigens ongehuwd bleef, ook haar eveneens ongehuwd gestorven zuster Caecilia (1593-1617) nog wel in aanmerking. Claesje was in 1611 een- of tweeëntwintig, Caecilia zeventien of achttien jaar oud. Het derde zusje, Catharina, was bepaald nog te jong. Maar hoe het ook met de kansen van deze vrouwe-

Afb. 9
Signatuur van Cornelis van Beresteyn (fol. 28r).

lijke kandidaten moge staan, het minste is toch wel, dat wordt nagegaan, of er ook mannelijke kandidaten zijn aan te wijzen.

Daar is in de eerste plaats in Haarlem Cornelis van Beresteyn, de oudste broer van Anna's latere echtgenoot Paulus. En verder in andere steden diens gereformeerde neven Cornelis Paulusz van Beresteyn, zoon van de Delftse burgemeester Paulus van Beresteyn, en Cornelis Gijsbertsz van Beresteyn (geb. 1595),⁵⁸ zoon van het Enkhuizense echtpaar Gijsbert van Beresteyn en Dirckje de Raet. Laatstgenoemde was in 1611 pas vijftien jaar oud en kan daarom gevoeglijk

buiten beschouwing gelaten worden.

De Haarlemse Cornelis Arentsz van Beresteyn (1582-1630)⁵⁹ bereikte in juli 1611 de leeftijd van negenentwintig jaar en hij zou, hoewel hij katholiek was, als Haarlemmer en broer van de toekomstige echtgenoot van Anna beslist de beste kandidaat zijn, indien hij toen nog vrijgezel was geweest. Dat lijkt toch immers wel een *conditio sine qua non* voor de schenker van zo'n amoureuus liedboek. Maar, nadat hij in 1607 een pelgrimsreis naar Jeruzalem had gemaakt,⁶⁰ was hij omstreeks 1608 getrouwd met de eveneens katholieke Geertruyd Sybrants (gest. 1622 te Haarlem). Zij was de oudere zuster van Elisabeth Sybrants, met wie Paulus van Beresteyn omstreeks 1612 in eerste echt trouwde.

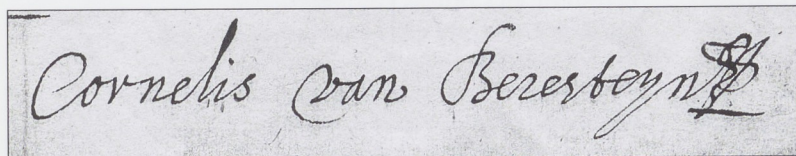
De derde Cornelis is de Delftse Cornelis van Beresteyn (1586-1638).⁶¹ Hij lijkt de beste kandidaat, want hij was in 1611 een gereformeerde vrijgezel van een jaar of vijftwintig en zijn ouders, de Delftse koopman en burgemeester Paulus Cornelisz van Beresteyn (1548-1625) en Volckje Claesdr Knobbert (1554-1634), waren beiden geboren Haarlemmers. Hij werd op 1 mei 1604 in Leiden ingeschreven als student in de rechten.⁶² In 1605 legde hij een *Liber amicorum* aan, dat hij na de voltooiing van zijn studie in 1608 meenam op een reis door Frankrijk, Zwitserland en Italië, waar hij onder andere Venetië bezocht.⁶³ Via Duitsland keerde hij in 1611 terug in Delft, waarschijnlijk in het voorjaar, toen de stormen waren geluwd en de wegen weer begaanbaar waren. Dat zou hem voldoende tijd hebben gelaten voor de productie van het liedboek in de loop van dat jaar. In Delft vestigde hij zich als advocaat. In

1613 trouwde hij met Jannetje Berckel (gest. 1615) en in 1619 in tweede huwelijk met haar nicht Corvina van Hofdyck. Als Leidse student moet hij Baudewijn Hackius, die hierna als schrijver in het liedboek ter sprake komt, goed hebben gekend. Zijn voluit 'Cornelis van Beresteyn' geschreven signaturen onder documenten uit 1619 en 1621 (afb. 10)⁶⁴ – het enig bekende schrift van zijn hand – vertonen weliswaar weinig overeenkomst met de sierlijk geschreven monogrammen en gedichten in het liedboek, maar die documenten zijn dan ook niet gekalligrafeerd. Of hij goed kon kalligraferen en wel zo goed, dat hij in staat is geweest het titelblad van het liedboek en de eerste 80 pagina's met gedichten uit te voeren, is niet bekend. Er waren in die tijd naast professionele schoonschrijvers ook liefhebbers van de 'penne-const' die prachtig konden schrijven, zoals de Amsterdamse notarissen Jacques Razet (gest. 1609) en Gideon Fallet (1544-circa 1615). Hun reputatie is nimmer verbleekt maar Cornelis van Beresteyn staat niet als kalligraaf te boek. Het is heel goed mogelijk, dat hij een beroepskracht in de arm heeft genomen en de gedichten evenmin zelf heeft geschreven als hij de fluwelen band zelf heeft geborduurd. Met Felix van Sambix, Maria Strick, Nicolaes de Clerck en Symon Cloeting had hij keus genoeg in Delft, waar hem in die tijd ook zes borduurwerkers ter beschikking stonden.⁶⁵

Suggestief is de mededeling van Gerlings in diens biografie van Schrevelius, dat de Haarlemse rector – die nog uitvoerig ter sprake komt – onder zijn leerlingen vier Delftenaren telde: Van Beresteyn, Lodesteyn, Hoeven en De Groot.⁶⁶ Men kan gemakkelijk

Afb. 10

Signatuur van Cornelis van Beresteyn onder een eigenhandige cedule bij zijn huwelijksvoorwaarden van 24 september 1619. Nationaal Archief, Den Haag, coll. 197, nr. 43.

Cornelis van Beresteyn

raden, dat het Everard Lodesteyn en Hugo de Groot betrof, maar betrof het Cornelis van Beresteyn of misschien een van diens broers? Van de vier zonen van de Delftse Paulus van Beresteyn is Cornelis de enige die qua leeftijd in aanmerking komt. Hij zou heel goed voor de aanvang van zijn studie in Leiden (1604) in Haarlem de Latijnse School bezocht kunnen hebben, waar Schrevelius toen conrector was.

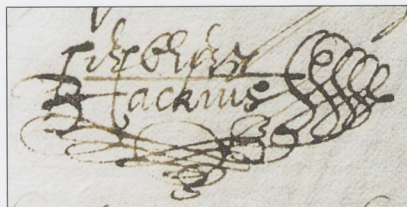
Baudewijn Hackius

De 'BHackius' (BH ineen) die zijn bijdragen aan het liedboek (fols. 42v-57r en 63r-64r) signeerde op fols. 42v, 53v en 57v (afb. 11), is de in Leiden geboren Baudewijn Hackius (geb. 1587/'88). Hij moet de Delftse Cornelis van Beresteyn goed hebben gekend, want op 20 februari 1602, twee jaar vóór Van Beresteyn, liet hij zich als dertienjarige inschrijven bij de Leidse faculteit der letteren.⁶⁷ Hij was de enige zoon van Petrus Hackius (gest. 1596), predikant te Leiden,⁶⁸ en Barbara Adriaensdr (gest. 1636). Zijn vader was een omstreden figuur. Hij werd zelfs voor enkele jaren als predikant geschorst. In die tijd, van 1586 tot 1590, studeerde hij medicijnen. Aan de Leidse juridische faculteit studeerde toen, zoals eerder gezegd, David Colterman, de jongere broer van Hans Colterman de Jonge, de invloedrijke oom van Anna Steyn. Vermoedelijk hebben Hackius en Colterman elkaar gekend en is het aan die relatie te danken, dat Hackius' zoon Baudewijn na afloop van zijn vierjarige studie klerk werd in dienst van Hans Colterman de Jonge. Dat was in 1606 en ook Baudewijn kocht in dat jaar zeven loten ten bate van het Oudemannenhuis. Zijn gedichtje luidt:⁶⁹

*Vertrouost die bedruckte oude fijn
Oft gelucte oock out te sijn
Balduwynus Hackius, clerck vande
rentmr Johan Colte[r]man tot
Haerlem*

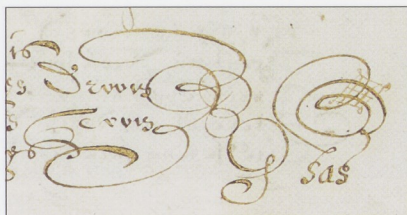
Afb. 11
Signatuur van
Baudewijn Hackius
(fol. 57v).

Afb. 12
Signatuur van Baudewijn Hackius onder zijn huwelijkscontract van 1 februari 1617. Archief voor Kennemerland, Haarlem.

Baudewijn heeft bij zijn werkgever in huis gewoond, eerst in de Zijlstraat en vanaf 1607 in 'de stins van Colterman', het kapitale pand in de St. Jansstraat. Hij werd beschouwd als gezinslid en zal zeker bevriend zijn geraakt met de beide, slechts enkele jaren jongere zonen van zijn werkgever, Johan en Daniël. Johan Colterman (1591-1649) ging in 1613 rechten studeren in Leiden en Daniël Colterman (1594-1638) had zich al in 1611 laten inschrijven bij die faculteit.⁷⁰ In augustus 1613, toen Baudewijn lidmaat werd van de Gereformeerde Kerk, trad Hans Colterman de Jonge op als getuige.⁷¹ Na negen jaar in Haarlem te hebben gewerkt, keerde Baudewijn in december 1615 terug naar Leiden, waar hij tot notaris was benoemd.⁷² In het voorjaar van 1617 trouwde hij in Haarlem met de in Leiden geboren maar in Haarlem opgegroeide Catharina Coesaert.⁷³ Het huwelijkscontract signeerde hij op precies dezelfde wijze als zijn gedichten in Anna's liedboek (afb. 12). Zijn vrouw, een dochter van Remeus Coesaert, landdrost van Kennemerland,⁷⁴ en jonkvrouwe Machteld van Leeuwen, was een achternicht van Anna, want zij was geparenteerd aan de familie Colterman.

Afb. 13
 Signatuur van Gerard
 Sas (fol. 6iv).

Gerard Sas

De auteur die zijn gedeeltelijk met goudinkt geschreven, vier coupletten tellende lied (fols. 60r-61v) signeerde met 'G Sas' (afb. 13) is Gerard Sas (geb. 1591/'92).⁷⁵ Hij woonde in de St. Jansstraat, vlakbij 'de stins van Colterman'.⁷⁶ Gerard was de enige zoon van de uit Eindhoven afkomstige linnenkoopman Jan Gerritsz Sas (gest. 1620) en Maycken Adriaensdr. In mei 1615 trouwde hij met Catharijna de Meester uit Middelburg.⁷⁷ Het echtpaar

Afb. 14
 CORNELIS CSZ VAN
 WIERINGEN, *Een
 Amsterdams schip in
 een Levantijne haven*
 (fol. 67r).

bleef in de St. Jansstraat wonen. Voorbestemd om zijn vader als linnenkoopman op te volgen, had hij niet, zoals zijn buurjongens Johan en Daniël Colterman, gestudeerd. Henricus Sas (geb. 1585/'86), in Leiden een Haagse jaargenoot van Baudewijn Hackius, was waarschijnlijk een oudere neef van Gerard.⁷⁸

Cornelis van Wieringen

Vervolgens komen in het liedboek drie penseeltekeningen voor, spaarzaam voorbereid met zwart krijt en hoofdzakelijk uitgevoerd met bruine, blauwe en grijze waterverf, in één geval, waar sneeuw moest worden voorgesteld, aangevuld met witte dekverf. De tekeningen zijn kennelijk van één en dezelfde hand. Ze worden toegeschreven aan Cornelis Claesz van Wieringen.⁷⁹ Voorafgegaan en gevolgd door

blanco pagina's, dus geheel geïsoleerd, staat op een rechterpagina (fol. 67r) de tekening *Een Amsterdams schip in een Levantijnse haven* (afb. 14). Deze tekening illustreert het gedicht op de tegenover liggende linkerpagina (fol. 66v), dat als volgt begint:

*Wat wil ick over bosch, wat wil ick
over zant,
Wat wil ick over Zee, en door de
woeste baeren
Na d'ander werelt gaen, om peerlen te
vergaeren,
T'zij aen het roode Meer off t' swarte
Moorenlant.*

Zo'n reis 'nae t' vet Arabisch rijck, oft
droogh Ægyptisch strant' heeft geen
enkele zin, vervolgt de dichter, want
mijn lief heeft mooiere edelstenen dan
waar ook ter wereld: haar ogen zijn

van asteriet, haar lippen van koraal,
haar wangen van robijn, haar borstjes
van chrysoliet en haar hart is gemaakt
van diamanten. 'Wat baet my alle schat,
so ick haer derven moet', verzucht hij
tot besluit.

Na een aantal blanco pagina's volgt op fol. 72r de tekening *Een Hollands schip in een storm* (afb. 15). Ditmaal is de tegenoverliggende pagina (fol. 71v) blanco. Na weer enige blanco pagina's volgt dan op fol. 74v de tekening *Winters rivierlandschap bij een molen* (afb. 16). Deze tekening staat dus niet op een rechter- maar op een linkerpagina. Op de tegenoverliggende rechterpagina (fol. 75r) staat weliswaar een gedicht maar dit heeft niets te maken met het winterlandschap, zoals meteen al blijkt uit de titel *Hoe en wat Corydons begheeren is*. Dit komt, doordat tussen fol. 74v en 75r drie

Afb. 15
CORNELIS CSZ VAN
WIERINGEN, *Een
Hollands schip in
een storm* (fol. 72r).

Afb. 16
 CORNELIS CSZ VAN
 WIERINGEN, *Winters
 rivierlandschap bij een
 molen* (fol. 74v).

bladen (zes pagina's) ontbreken.

De toeschrijving van deze tekeningen aan de Haarlemse zeeschilder Cornelis Claesz van Wieringen (vóór of in 1575-1633) is heel aannemelijk, ook al wijken ze technisch af van zijn bekende werk en gaan zij daar chronologisch aan vooraf. Twee aspecten die ze des te opmerkelijker maken. Uit George Keyes' voorlopige lijst van tekeningen blijkt, dat geen enkele van de 64 genoemde bladen is gedateerd, dat er slechts één is gesigneerd en dat al die vaak gewassen werkstukken niet met een fijn penseel zijn getekend, zoals deze drie tekeningen, maar met de pen.⁸⁰ Technisch valt er dus niet veel te vergelijken. Ook chronologisch is er een probleem, want Van Wieringens vroegst bekende werkstuk is een schilderij uit 1616. Meer houvast biedt de reeks van veertien etsen door Claes Jansz Visscher naar tekeningen van Van Wieringen, die in 1613 in Amster-

dam werd uitgegeven onder de titel *Amoeniores aliquot regiunculae*.⁸¹ Daaruit blijkt, dat Van Wieringen in zijn begintijd niet uitsluitend taferelen met schepen heeft gemaakt maar ook landschappen met bergen, boerderijen of ruïnes en een enkele keer ook een ijsgezicht met schaatsers dat zich globaal laat vergelijken met het *Winters rivierlandschap*.⁸² Kustgezichten met schepen, zoals de Levantijnse haven, stonden toen ook al op zijn repertoire.⁸³ De enige gesigneerde pentekening behoort mede tot dat genre.⁸⁴ Van de toegeschreven tekeningen lijkt *Zeilschepen voor de duinen*⁸⁵ het meest op *Een Hollands schip in een storm* wat de behandeling van de golven betreft. Zo blijken er toch ruim voldoende aanknopingspunten met het werk van Van Wieringen te zijn om elke speculatieve gedachte aan Cornelis of Frederik Vroom, die beiden begonnen op de manier van hun vader Hendrick

Vroom, aan Cornelis Verbeeck, die in 1610 lid van het Haarlemse Sint-Lukasgilde werd, of aan Abraham de Verwer, die in 1615 van Haarlem naar Amsterdam trok, te laten varen en deze drie getekende bijdragen aan het liedboek te accepteren als zijn allervroegste werkstukken.

De in Haarlem geboren Cornelis Claesz van Wieringen woonde met zijn gezin op de Grote Markt.⁸⁶ Hij was omstreeks 1600 getrouwd met Hester, de dochter van notaris Michiel Jansz van Woerden uit de Jansstraat, bij wie Anna en Paulus hun huwelijkscontract zouden laten opstellen.

De tekening *Een Amsterdams schip in een Levantijnse haven* illustreert het hierboven besproken gedicht op de tegenoverliggende pagina op de voorliedboeken typische wijze.⁸⁷ Blijkens de figuur onder het wapen van Amsterdam op de spiegel zal het schip wel Het Rode Hert heten. Het gedicht vermeldt die gegevens niet. Het schip wordt geladen met tonnen, kanonslopen en iets heel langs, dat drie mannen aandragen. Volgens het gedicht zouden het echter parels en andere schatten moeten zijn. Maar het schip ligt wel aan een vreemde, verre kade. Van Wieringen heeft het gedicht dus niet uitgebeeld met een nieuwe, oorspronkelijke voorstelling maar met een geïjkt, passend beeldend motief – een schip bij een vreemde kust of haven. Dat betekent, dat de tekening is gekozen bij het gedicht, niet het gedicht bij de tekening.

Voor de tekening *Een Hollands schip in een storm* betekent deze hypothese, dat het daarbij behorende gedicht nooit is uitgevoerd. Dit gedicht zal het schip vergeleken hebben met de minnaar en de wilde zee met de onstuimige of ongewisse liefde.⁸⁸ Het gedicht bij het *Winters rivierlandschap bij een molen*, dat verloren is gegaan of misschien ook nooit was uitgevoerd, zal de winterkou verwelkomd hebben als probaat middel tegen een door liefdeslust oververhit gemoed.⁸⁹

Willem Buytewech

Het gedicht *Hoe en wat Corydons begheeren is* op het huidige fol. 75r refereert aan de kleurige, geheel met dekverf uitgevoerde tekening *De herderin Silvia* (afb. 17) op fol. 76r. Na lezing van het gedicht, waarin de boerse herder Corydon zijn liefde betuigt aan de herderin Silvia, moet men dus het blad omslaan om de tekening te zien.

Silvia, die de beschouwer aankijkt (de verleiding om in dat grote hoofd een portret van Anna Steyn te zien is haast onbedwingbaar), zit links op de voorgrond in profiel naar rechts voor hoog opgaand geboomte. Rechts is een vergezicht op een lager gelegen weide met koeien, omzoomd door bossen. In de lucht vliegen vogels en een kleine Amor die een pijl afschiet. Rechts bovenaan blaast een kopje met bolle wangen een stroom rozen in de richting van Silvia. Zij heeft haar benen over elkaar geslagen en laat haar handen rusten op haar bovenbeen. De duim van haar rechterhand houdt zij tegen haar gekromde wijsvinger aangedrukt, vermoedelijk een gebaar met betekenis, maar de boodschap ontgaat ons. Een platte houten kuip met melk staat geheel vooraan naast haar. Aan haar andere zijde liggen twee schapen. Haar rechter voet rust op een houten veldfles en voor haar ligt een herdersstaf die rust op een tablet met tekst in de rechter benedenhoek. Er staat:

*Corijdots min door
Ammereusheijt
Treck Siluia's sin tot
d'eele heusheijt WB 1612*

De als monogram uitgevoerde signatuur is van Willem Buytewech (1591/92-1624), de Rotterdamse schilder, tekenaar en graficus die zich kort vóór of in 1612 voor enkele jaren in Haarlem vestigde.⁹⁰ In dat jaar, waarin hij ook deze tekening maakte, werd hij lid van het Sint-Lukasgilde en trad hij toe tot de schutterij.⁹¹ Wat Buytewech,

zoon van een niet onbemiddelde Rotterdamse schoenmaker, heeft bewogen om zich in Haarlem te vestigen, is nog altijd een open vraag. Misschien was hij familie van mr. Gerard Buytewech en had zijn verhuizing te maken met die relatie.⁹² Deze, in verband met Willem nog niet eerder in de literatuur genoemde Gerard Buytewech, was een lid van de Haarlemse elite. Door zijn huwelijk met jonkvrouwe Hester Ramp was hij schoonzoon geworden van jonkheer Frederick Ramp (gest. vóór 26-11-1614), hoogheemraad van Rijnland en burgemeester van Alkmaar. In 1612 woonde Willem Buytewech op de Oude Gracht bij de Jacobijnebrug naast of in het huis van Aeltje Jacobsdr van Amerongen (geb. circa 1593), met wie hij in november 1613 trouwde.⁹³ Zij was één van de zes kinderen van mr. Jacob van Ameron-

gen (gest. 1600)⁹⁴ en Elisabeth Albers, die vóór of in 1589 waren verhuisd van Amsterdam naar Haarlem.⁹⁵ Daar werd haar vader in 1598 door de stad benoemd tot één van de vier leden van het eerste college van scholarchen van de Grote Latijnse School.⁹⁶ De familie Van Amerongen was nauw gelieerd aan de familie De Wael.⁹⁷ Beide families behoorden tot hetzelfde patriciërsmilieu als de families Colterman en Steyn. Willem Buytewech trouwde dus met een dochter van zeer goeden huize, een feit dat niet eerder werd onderkend.

Als Buytewech de tekening niet in opdracht heeft gemaakt als illustratie bij het gedicht op fol. 75r, dan moet ook dit gedicht van zijn hand zijn. Een proeve van zijn handschrift lijkt dat niet tegen te spreken, maar alleen grafologisch onderzoek zou het kunnen

Afb. 17
WILLEM BUYTEWECH,
De herderin Silvia, 1612
(fol. 76r).

bevestigen.⁹⁸ Overigens worden Corydon en Silvia niet alleen in dit gedicht genoemd maar ook in het eerstvolgende (fol. 77r-v).

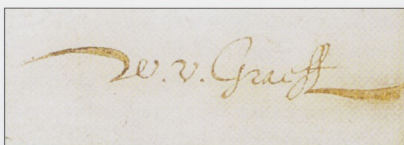
De geheel met dekverf in verschillende tinten bruin, groen, grijs, rood, en blauw met kronkelende lijntjes, kleine haaltjes en veel stippelwerk uitgevoerde penseeltekening is nu het vroegst gedateerde en ook het vroegst bekende werkstuk van Buytewech. Alleen een gravure uit 1606 gaat als merkwaardige voorbode op enige afstand vooraf aan zijn consistente oeuvre.⁹⁹ De tekening getuigt in elk opzicht van de zeer persoonlijke stijl van Buytewech maar toch is het verband met zijn overige werk niet eenvoudig te leggen, te meer niet omdat op het gebied van de tekenkunst uitsluitend pen- en krijttekeningen van hem bekend zijn. De manier waarop de bomen zijn uitgebeeld, laat zich echter goed vergelijken met de uitvoering van het geboomte op de 1616 gedateerde ets *Bathseba ontvangt Davids boodschap*, een prent waarop men ook het stippelwerk herkent.¹⁰⁰ In grafisch opzicht vertoont ook de geëtste *Allegorie op de betrouwbaarheid van Spanje en de vrijheid en welstand van de Zeven Provinciën*, die een pamflet uit 1615 illustreert, veel verwantschap.¹⁰¹

W. v. Graeff

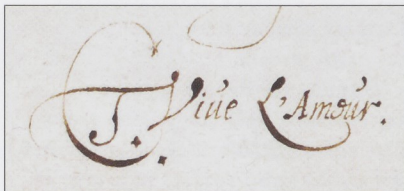
De signatuur 'W. v. Graeff' (afb. 18) op fol. 85r zou van mr. Willem van de Graeff kunnen zijn. Deze Haarlemse burger was in september 1623 geld schuldig aan de brouwer Joost van der Graft voor geleverd bier.¹⁰² Hij woonde toen buiten de stadsmuren in de Haarlemmerhout en exploiteerde wellicht één van de herbergen daar. Zijn schuldeiser Joost van der Graft (1592-1638) was de stiefzoon van de schilder Cornelis Cornelisz van Haarlem.¹⁰³

J.C.

Op fol. 90r signeerde iemand met zijn initialen en het levenslustige motto 'Vive l'Amour' (afb. 19). Op het eerste

Afb. 18
Signatuur, vermoedelijk van Willem van de Graeff (fol. 85r).

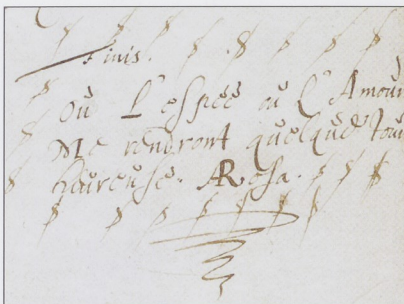

Afb. 19
Signatuur, waarschijnlijk van Johan Colterman (fol. 90r).

gezicht schijnen de letters 'C.T.' te luiden maar bij nader inzien moeten ze toch naar alle waarschijnlijkheid gelezen worden als 'J.C.', waarbij de schreef van de J over gaat in de schreef van de V. Met evenveel waarschijnlijkheid betreft het dan Anna's neef Johan Colterman (1591-1649), de oudste zoon van Hans Colterman de Jonge, die in 1613 rechten ging studeren in Leiden en in datzelfde jaar waarschijnlijk als Hercules werd afgebeeld op Goltzius' *Hercules en Cacus*. Zijn naam is al eerder genoemd en zal ook hierna nog vallen. Hij moet Anna zo goed hebben gekend, dat zijn aanwezigheid in het liedboek bijna verwacht mocht worden.

Anthony Rosa

Op fol. 96r liet de ondertekenaar 'ARosa' (afb. 20) zijn signatuur voorafgaan door de ridderlijke uitspraak *Ou L'espée ou L'Amour Me rendront quelque jour heureuse*. Dit moet

Afb. 20
Signatuur van Anthony Rosa (fol. 96r).

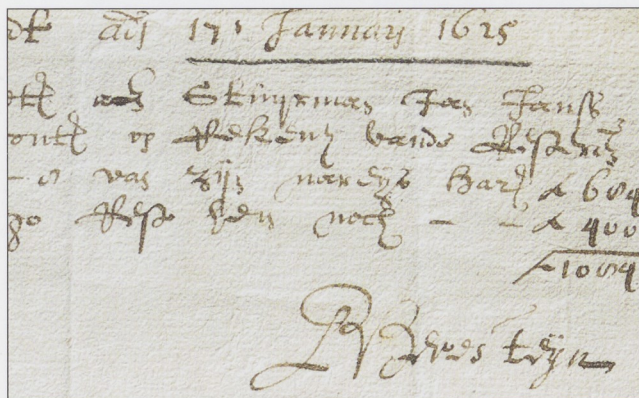
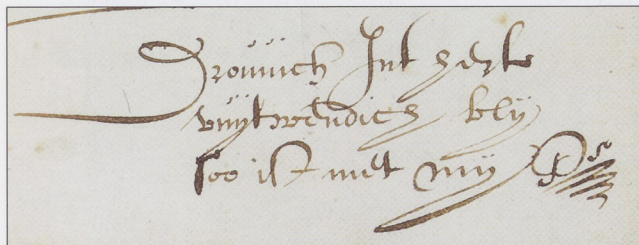
Anthony Rosa (geb. 1593) uit Den Haag zijn. Over hem is ons niets anders bekend, dan dat hij zich, eenentwintig jaar oud, op 27 november 1614 liet inschrijven bij de juridische faculteit van Leiden.¹⁰⁴ Daar heeft hij zonder twijfel Anna's neven Johan en Daniël Colterman leren kennen.

Paulus van Beresteyn

Op fols. 98r-108r volgen een aantal met zwier gekalligrafeerde gedichten die op fols. 98r, 102r en 105r met 'P' (afb. 21) zijn gesigneerd. Tweemaal gaat er tekst vooraf aan de signatuur, op fol. 102r *Drouvich int herte vuytwendich blij soo ist met mij* en op fol. 105r *Vuytwendich blij*. Het vermoeden dat de P met s-superieur de naam Paulus zou kunnen aanduiden, werd bevestigd door vergelijking van dit karakteristieke handschrift met een authentiek stuk van Paulus van Beresteyns hand van 17 januari 1625 (afb. 22).¹⁰⁵ Dus ook de man met wie Anna begin 1618 zou trouwen, heeft een bijdrage aan haar liedboek geleverd.

Afb. 21
Signatuur van
Paulus van Beresteyn
(fol. 102r).

Afb. 22
Handschrift van
Paulus van Beresteyn.
Archief voor Kennemerland, Haarlem.

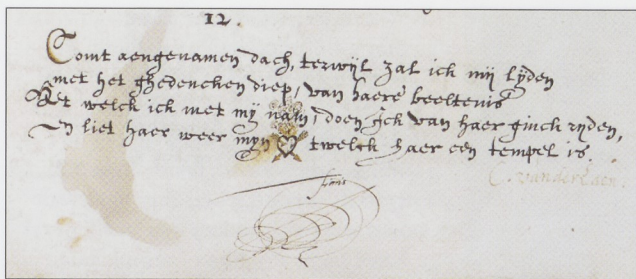
Cornelis van der Laen

Na vele blanco pagina's volgt dan vanaf fol. 128r een reeks gedichten, die eindigt op fol. 134v. Naar het lijkt in een andere hand en zeker met een anders getinte inkt staat onder het laatste gedicht de naam 'C. vander Laen' (afb. 23) geschreven. Dit is stellig Cornelis van der Laen (geb. 1595), zoon uit het tweede huwelijk van de Haarlemse burgemeester Gerard van der Laen met Magdalena Cornelisdr van Beresteyn, een tante van de eerder genoemde Delftse Cornelis van Beresteyn en de Haarlemse Paulus van Beresteyn.¹⁰⁶ Nicolaes van der Laen (geb. 1597), de broer van Cornelis, komt niet in aanmerking, want die mag dan wellicht als Claes door het leven zijn gegaan maar voor zijn handtekening heeft hij ongetwijfeld de N van zijn doopnaam gebruikt om verwarring met zijn broer te voorkomen.¹⁰⁷ Nicolaes ging in 1611 in Leiden letteren studeren, Cornelis in 1613 filosofie.¹⁰⁸ Daar troffen zij hun stadgenoten Johan en Daniël Colterman, van wie Daniël in 1611 was aangekomen en Johan in 1613. Na hun studie vestigden de broers Van der Laen zich in Den Haag. Cornelis, wiens beroep onbekend is, trouwde daar op 15 juli 1618 met jonkvrouwe Maria van Huyckensloot. Nicolaes werd advocaat van het Hof van Holland en bleef vrijgezel tot zijn dood omstreeks 1645.

Theodorus Schrevelius

Na de bijdrage van Cornelis van der Laen en een blanco blad (fol. 135r-v) volgen de laatste vier pagina's van het liedboek, die bepaald intrigerend zijn. De tekst op fol. 136r luidt:

*Utbeeldinge van Cupido.
Cupido is naect, dat is sonder schaemte,
Blint, dat is sonder discretie oft jugement.
Met vleugels om snel te brengen in
blaemte,
Want hij is tot alle boosheijt gewent
En heeft meest al sijn vrienden
geschent.*

Afb. 23
Annotatie 'Cornelis
van der Laen'
(fol. 134v).

*Quicumque ille fuit puerum qui pinxit
Amorem
Nonne putas miras hunc habuisse
manus
(Wie het ook was die de knaap
Amor heeft geschilderd,
Denk je niet, dat hij wonderlijke
handen heeft gehad?)*

TS

*Morael.
Soo iemant tracht nae lieffden sacht
Hij siet wel toe, versinne vroe
Soo hij bemint en niet versint
Soo is hij blindt Cupidos kint.*

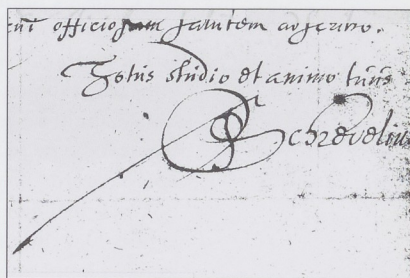
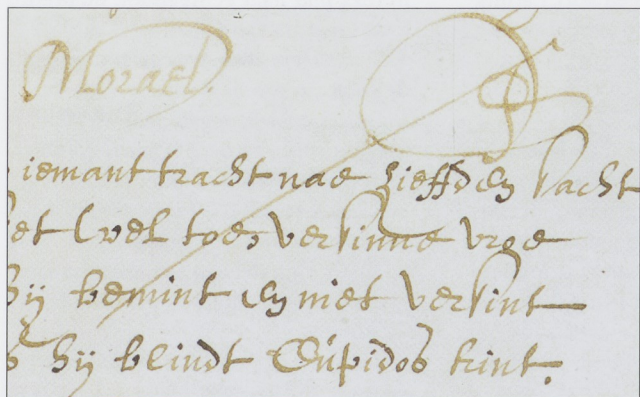
Afb. 24
Signatuur van
Theodorus Schrevelius (fol. 136r).

Afb. 25
Signatuur van
Theodorus Schrevelius onder een brief
aan Petrus Scriverius.
Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Het zonder voorkennis moeilijk te ontcijferen maar karakteristieke monogram 'TS' (afb. 24) is dat van Theodorus Schrevelius, want hij signeerde zijn brieven op precies dezelfde manier (afb. 25).¹⁰⁹

Theodorus Schrevelius (1572-1649) ging in 1590 op kosten van de stad Haarlem letteren studeren in Leiden.¹¹⁰ Daar raakte hij bevriend met Daniël van Vlierden, de zwager van

Anna's oom Hans Colterman de Jonge. Zij signeerden elkaars *Liber Amicorum*.¹¹¹ In 1597 werd hij conrector van de Latijnse School in Haarlem onder de befaamde katholieke rector Cornelis Schonaeus (1541-1611). In 1598 werd hij lidmaat van de Gereformeerde Kerk¹¹² en in 1599 trouwde hij met de Alkmaarse burgemeestersdochter Maria van Teylingen. Toen hij in 1606 in de St. Jansstraat collecteerde voor de loterij voor het Oudemannenhuis, kochten Johan en Daniël Colterman, die toen bij hem op school gezeten moeten hebben, ieder 23 loten van hem.¹¹³ In 1609 volgde hij Schonaeus op. Daarmee kreeg de Latijnse School zijn eerste gereformeerde rector. In 1620 werd Schrevelius ontslagen wegens zijn remonstrantse gezindheid. Hij verhuisde naar Leiden maar in 1642 keerde hij terug naar Haarlem, waar hij in 1649 werd begraven in de Brouwerskapel van de Grote Kerk.¹¹⁴ Hij overleed een jaar na de publicatie van zijn *Harlemias, ofte, om beter te seggen, de eerste stichtinghe der stad Haerlem, het toe-nemen en vergrootinge der selfden, hare seltsame fortuyn en avontuer in vrede, in oorlogh, belegeringe (...)*, de Nederlandse versie van zijn kroniek van zijn geboortestad, waarvan de Latijnse editie in 1647 was verschenen. In 1618 maakte Frans Hals een klein portret van hem dat Jacob Matham in prent bracht (afb. 26)¹¹⁵ en in 1625 portretteerde Pieter de

Afb. 26

JACOB MATHAM
NAAR FRANS HALS,
Portret van Theodorus
Schrevelius, 1618.
Gravure. Rijksprenten-
kabinet, Rijks-
museum, Amsterdam.

Grepper het hele gezin Schrevelius.¹¹⁶

De keerzijde (fol. 136v) van Schrevelius' bijdrage *Uutbeeldinge van Cupido* is blanco. Op fol. 137r staat een Latijns 'Epigramma' (pundicht), geschreven door een andere hand. Deze hand gaat op fol. 137v (afb. 27) verder met een tweeregelig gedicht, getiteld *Ad Cupidinem* en ondertekend met *Dum spiro spero*, de naamspreuk die ook voorkomt op het titelblad. Onder deze spreuk staat een eigenaardige krabbel, mogelijk een monogram, en daaronder volgt dan als allerlaatste bijdrage aan het liedboek opnieuw een kort Latijns gedicht, ondertekend door Schrevelius.

De bijdragen op fols. 136r en 137r-v zijn dus afkomstig van twee personen die elkaar afwisselden, Schrevelius en iemand die de naamspreuk 'Dum spiro spero' voerde en die, naar het lijkt, ook nog met een monogram ondertekende. Dezelfde monogram-achtige krabbel komt voor op fol. 134v, onder het woord 'finis' onder het gedicht, waaronder Cornelis van der Laens naam is gezet. Aangezien de 'krabbel' tweemaal voorkomt, moet het haast

wel om een signatuur gaan, van Anna Steyn wellicht, want een A lijkt het hoofdelement ervan te vormen. Het idee dat Schrevelius en Anna de laatste bladzijden van het liedboek in een soort samenspraak hebben gevuld, spreekt tot de verbeelding maar valt niet te bewijzen. Het zou in elk geval betekenen, dat Anna Latijn kende. Had zij wellicht privé-les van Schrevelius gehad? Of anders van Jacob Hendricks, die een privé-school leidde, waar men naast lezen, schrijven, rekenen en boekhouden ook Latijn, Frans en Duits kon leren?¹¹⁷ Het blijven open vragen.

Tot zover het liedboek in zijn oorspronkelijke, 17de-eeuwse staat. Twee eeuwen later, in de zomer van 1814, schreven twee vriendinnen ieder een versje in het liedboek. De ene ondertekende met 'Uw vriendin J: V: Rees' (fol. 79r), de andere met 'gedenk lieve vrinden, bij het lezen dezer regels, aan u liefhebbende, deelnemende, en dankbare, vrindin Johanna Doijer' (fol. 86r). Beiden dateerden 'Borne den 21 Julij 1814'. Het zal ook wel één van deze beide dames zijn geweest die een klein en onbeduidend laat 18de- of vroeg 19de-eeuws tekeningetje, dat *Een trekschuit in een vaart bij een theekoepel* voorstelt en met de naam Rademaker gesigneerd lijkt te zijn, heeft ingeplakt op fol. 126r.

Johanna Jacomijna Doijer (1785-1854), geboren in Zwolle, bewoonde in 1814 met haar echtgenoot, de predikant Laurens van Cleeff (1784-1859) met wie zij in 1809 was getrouwd,¹¹⁸ de pastorie van de doopsgezinde kerk te Borne nabij Hengelo. Zij was het jongste kind van de Zwolse trijpfabrikant Jacob Antonie Doijer (1748-1805) en Foekje Heslinga (1752-1788).¹¹⁹ Laurens, een zoon van Jurriaen van Cleeff en Catharina Righen, en Johanna kregen drie zonen, die ook predikant werden.¹²⁰

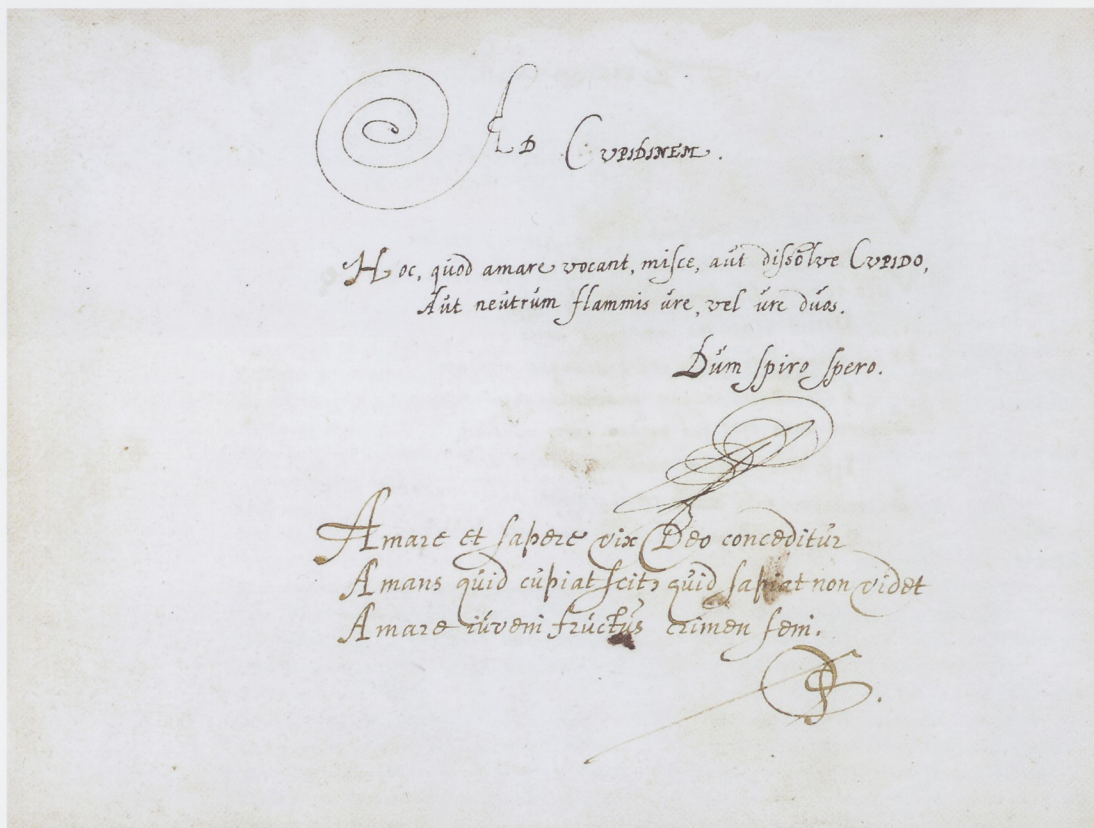
Joanna van Rees (1791-1868) werd geboren in Haarlem. Haar vader Jan

Wijnands van Rees (1766-1804) was daar in 1789 getrouwd met Alida Teune (geb. 1766).¹²¹ In oktober 1810 verhuisde Alida Teune met haar kinderen, onder wie Joanna, naar Zwolle.¹²² Daar woonde haar zuster Magdalena (gest. 1836), die in 1805 was gehuwd met de weduwnaar Assuerus Doijer (1758-1838), doopsgezind predikant van Zwolle. Hij was een broer van Jacob Antonie Doijer, de vader van Johanna Jacomijna Doijer. De vriendinnen waren dus nichten van elkaar. Vier jaar na haar bezoek aan de pastorie van Borne trouwde Joanna van Rees met Abraham Doijer (1794-1851), een zoon uit het eerste huwelijk van Assuerus Doijer en derhalve een neef van Johanna Jacomijna Doijer. Ook hij was doopsgezind predikant.¹²³

De laatste eigenaresse van het liedboek, die anoniem wenste te blijven,

liet in 1998 slechts weten, dat het boekje familiebezit was en dat het omstreeks 1800 eigendom was geweest van de familie Van Cleeff, van welke familie zij afstamde.¹²⁴ Deze informatie verwijst stellig naar de predikant Laurens van Cleeff, de man van Johanna Jacomijna Doijer, die in 1814 bezoek kreeg van haar nichtje Joanna van Rees. Of de predikant het leuk vond, dat de dames ieder een versje aan de ongerept bewaard gebleven oude bundel hadden toegevoegd, vermeldt de geschiedenis niet.

Afb. 27
Folio 137v.

Afb. 28
Achterkant van de
geborduurde fluwelen
band om het liedboek
van Anna Steyn, 1611.

NOTEN

- * Wij bedanken drs. A. Jansen, Haarlem, voor zijn hulp bij het Latijn en Grieks.
- 1 De taxatiedag was georganiseerd door het programma *Geen kaf maar koren* van RTV Oost, de regionale omroep voor de provincie Overijssel.
 - 2 De aankoop is mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de Vereniging Rembrandt, het VSB Fonds Den Haag en omstreken, de Stichting Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, de Jaffé-Pierson Stichting, diverse andere fondsen en een Nederlandse particulier.
 - 3 M. Schapelhouman en A. Leerintveld, 'Liedboek van Anna Steyns', *Bulletin van de Vereniging Rembrandt* 8 (1998), nr. 2, pp. 10-13. Theo Schoemaker, 'Het liedboek van Anna Steyns', *Rijksmuseum Kunstkrant* 24 (1998), nr. 6, p. 18-19. Ad Leerintveld, 'Het liedboek van Anna Steyns', *KB Centraal; Huisorgaan van de Koninklijke Bibliotheek* 27 (1998), nr. 6, pp. 4-5, 13. Inv.nr. RP-T-1998-86.
 - 4 In 1998, toen het liedboek werd aangekocht en gepresenteerd, zat de losgeraakte band achterstevoren om het boek. Voor- en achterplat zijn te onderscheiden, doordat de beide ranken die op het ene plat het hart en op het andere het monogram omgeven, bestaan uit afgesneden takken. De afsnijdingen zitten uiteraard aan de onderkant, zodat het plat met het hart het voorplat is en dat met het monogram het achterplat.
 - 5 Het boek bestaat uit 19 katernen van 8 bladen (16 pagina's). Enkele bladen ontbreken aan het begin van de 1ste katern, aan het begin en het einde van de 10de katern, aan het begin van de 11de katern en aan het einde van de 19de katern. De ontbrekende bladen zijn niet meegeteld bij de huidige nummering.
 - 6 Fols. 2r (titelblad), 7r, 46v, 51r, 53v, 55r, 57r en 64r.
 - 7 Gerrit Gouw schreef zijn naam, voorzover bekend, nimmer als 'van Gouw', zodat de initialen moeilijk kunnen worden toegekend aan deze kalligraaf en etser van gekalligrafeerde teksten, die van 1604 tot aan zijn dood in 1638 in Haarlem werkzaam was.
 - 8 Anna Jacobsdr Steyn (1576-1624) was een dochter van Jacob Augusteyn Steyn en Maritje de Witte. Haar vader was een broer van Mattheus Augusteyn Steyn, de grootvader van Anna Tymansdr Steyn. Anna Jacobsdr Steyn trouwde in 1619 met de Amsterdamse weduwnaar Ambrosius van der Laen (Haarlem, Archief voor Kennemerland [voortaan: AVK], Doop-, Trouw- en Begravenisregister [voortaan: DTB] 49 (Ondertrouwboek), fol. 129 d.d. 27-1-1619).
 - 9 Anna Cornelisdr Steyn (1593-1658) was een dochter van Cornelis Mattheusz Steyn en Maria Garbrants. Haar vader was een broer van Tyman Mattheusz Steyn, de vader van Anna Tymansdr Steyn.
 - 10 Zie voor de familie Steyn J.H. Scheffer, *Genealogie van het geslacht Steyn*, Rotterdam 1879. De gegevens over de familie Colterman zijn ontleend aan het Archief voor Kennemerland te Haarlem en aan de genealogische aantekeningen van M. Thierry de Bye Dölleman, sedert 1993 aanwezig bij A.G. van der Steur, Haarlem, die dit materiaal heeft geïnventariseerd.
 - 11 AVK, DTB 69 (Begraafboek), fol. 64 d.d. 20-11-1605.
 - 12 Hans Colterman de Oude werd in Amsterdam geboren. Zijn leeftijd wordt in geen enkel document genoemd. In 1593 aankomen hij en zijn vrouw Pietertje Gerritsdr van Adrichem hun laatste testament (AVK, NA M. van Woerden 10, fol. 7r d.d. 6-1-1593). Hans is kort daarna in Haarlem overleden.
 - 13 *Naam-Register van de Heeren van de Regeering der Stad Haarlem, van de Ministers van dien, en van derzelver Commissien, als meede van eenige Ampten en Employen binnen dezelve*, Haarlem 1733, ongepag. Mattheus Steyn was tussen 1578 en 1605 zeven maal burgemeester en vijf maal schepen. Hans Colterman de Oude was van 1578 tot 1583 lid van de vroedschap.
 - 14 Dirckje Gael was een dochter van Tyman Jansz van der Graft uit Amsterdam en Dirckje Huyghens Claes Gael uit Haarlem. Zij nam de familienaam van haar moeder aan. Zij werd in Haarlem begraven op 6-1-1613 (AVK, DTB 69 [Begraafboek], fol. 244).
 - 15 Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nrs. SK-A-3864 en SK-A-3865. Cat. tent. Ger Luijten e.a. (red.), *Dageraad der Gouden Eeuw. Noordnederlandse kunst 1580-1620*, Amsterdam (Rijksmuseum) 1993-1994, nr. 47 (Marianne Beekman). De schilderijen zijn niet gesigneerd maar A.B. de Vries, *Het Noord-Nederlandse portret in de tweede helft van de 16de eeuw*, Amsterdam 1934, p. 68, schreef ze overtuigend toe aan Pieter Pietersz. De identificatie van de personen berust op de afgebeelde familiewapens. Hun geboortejaren volgen uit de annotaties 'Aetatis meae 49, 1588' (man) en 'Aeta mea 49, 1588' (vrouw).
 - 16 AVK, RA 76/23 (Transportregister), fol. 126r d.d. 31-12-1560.
 - 17 AVK, RA 76/24 (Transportregister), fol. 6r d.d. 1-4-1563.
 - 18 Pietertje was een dochter uit het derde huwelijk van de Haarlemse brouwer Gerrit Pietersz Eeffs, alias van Adrichem, en Jacomijne Pietersdr Vlasman. Op 10-7-1603 (AVK, NA M. van Woerden 18, fol. 125) verklaarde zij 71 jaar oud te zijn.
 - 19 AVK, DTB 1 (Doopboek), fol. 244 d.d. 15-10-1589: 'Anna, die vader Tyman Steijn, die moeder Trijntgen Jansdr, getuigen [Mat]Theus Aug[ustijn] Steijn, Pietertgen Gerritsdr [van Adrichem], Anneken [Mat]Theusdr Steijn [zuster van Tyman Steijn]'. Anna werd vernoemd naar haar over-

- grootmoeder Anna Mattheusdr, de vrouw van Augustijn Jansz Steyn.
- 20 AVK, DTB 46 (Ondertrouwboek), fol. 21 d.d. 31-1-1584.
- 21 AVK, DTB 2 (Dooptboek), fol. 69 d.d. 14-8-1591. Johannes stierf vóór 31-3-1595.
- 22 De begraafdatum van Tyman Steyn is onbekend door het ontbreken van het desbetreffende begraafboek. Hij stierf vóór 13-2-1593, op welke datum zijn weduwe protest aantekende tegen haar schoonvader Mattheus Steyn inzake de nalatenschap van haar man (AVK, NA M. van Woerden nr. 10, fol. 45r).
- 23 AVK, RA 76/30 (Transportregister), fol. 312r d.d. 31-3-1595.
- 24 AVK, NA M. van Woerden 14, fol. 9 d.d. 7-1-1599. Catharina's arts Lucas van den Burch trad op als getuige.
- 25 AVK, DTB 69 (Begraafboek), fol. 8 d.d. 24-1-1599.
- 26 Zie noot 42.
- 27 AVK, RA 76/25 (Transportregister), fol. 182r d.d. 26-9-1577. In juni 1578 kocht Colterman enige servituten op zijn huis af van zijn buurman Jelis Pietersz, waardoor een verbouwing van zijn comptoir (kantoor) mogelijk werd (AVK, RA 76/25 [Transportregister], fol. 214v d.d. 28-6-1578). Het oorspronkelijk 16de-eeuwse huis brandde in 1944 grotendeels uit en werd omgebouwd tot een winkelpand met bovenwoning. De achteruitgang van het huis, een smalle steeg die via een poortje uitkomt in de huidige Kromme Elleboogsteeg, is nog aanwezig.
- 28 AVK, DTB 70 (Begraafboek), fol. 8: tussen 27-3 en 3-4-1616 begraven in de Grote Kerk.
- 29 AVK, DTB 46 (Ondertrouwboek), fol. 51 d.d. 11-9-1588. Susanna was de dochter van Daniel van Vlierden en Engeltje Rovers (de Rover).
- 30 *Naam-Register* (noot 13). Hans Colterman de Jonge was vroedschap in 1595, schepen in 1597, 1599 en 1600 en burgemeester in 1606, 1609-10 en 1614-15.
- 31 AVK, RA 76/36 (Transportregister), fol. 104v d.d. 8-9-1607. Zie C. van den Haar, 'Jansstraat 85, Het Johezhuis', *Jaarboek Haarlem 1961*, pp. 154-155.
- 32 Hessel Miedema (ed.), *Karel van Mander. The Lives of the Illustrious Netherlandish and German Painters, (...). With an Introduction and Translation, edited by Hessel Miedema*, 6 delen, Doornspijk 1994-1999, deel 2, p. 73.
- 33 Joke Spaans, *Haarlem na de Reformatie. Stedelijke cultuur en kerkelijk leven, 1577-1620*, Den Haag 1989, p. 35.
- 34 Samuel Ampzing, *Beschryvinge ende lof der stad Haarlem in Holland, in rijm bearbeyd, ...*, Haarlem 1628, p. 288, betitelt een lijst van prinsgezinde Haarlemmers aldus: *Namen van XLVI. Burgeren van Haarlem den Prinze van Oranjen ende Vrijheyd van't Vaderland onder het Spaensche jock toegedaen*.
- 35 Haarlem, Frans Halsmuseum, inv.nrs. 470-472 (bruikleen van het Mauritshuis, Den Haag). Pieter J.J. van Thiel en C.J. de Bruyn Kops, *Framing in the Golden Age. Picture and Frame in 17th-Century Holland*, Amsterdam/Zwolle 1995, pp. 130-135, nr. 6; H. Miedema, 'Karel van Mander, Het leven van Hendrick Goltzius (1558-1617) met parafrase en commentaar', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 42-43 (1991-1992), p. 62; cat. tent. Ger Luijten e.a. (red.), *op.cit.* (noot 15), nr. 216 (P.J.J. van Thiel).
- 36 AVK, DTB 47, fol. 266 d.d. 22-8-1604: ondertrouw.
- 37 *Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae 1575-1875*, Den Haag 1875: "23-9-1584: Colterman, David - Haarlem - 15 - J".
- 38 AVK, Hervormde Kerkenraad 99-G, fol. 12 d.d. 9-10-1596: 'David Kolderman Bailluw van Kennerland inde Zijlstraat'.
- 39 Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 74 G 21. Het album van Daniël van Vlierden, die op 28-1-1591 te Leiden werd ingeschreven als student, bevat bijdragen uit de periode 1593-1613.
- 40 Kitty Kilian, *De loterij van Haarlem 1606-1607* (doctoraalscriptie RU-Utrecht, 1988). Zie voor deze en andere loterijen Anneke Huisman en Johan Koppenol, *Daer compt de Lotery met trommels en trompetten! Loterijen in de Nederlanden tot 1726*, Hilversum 1991.
- 41 AVK, Oudemannenhuis 3A, register 90, nr. 57. Alle 'prozen' zijn voor de trekking uit de registers overgeschreven op kleine briefjes, die werden opgerold en in manden gelegd.
- 42 AVK, Oudemannenhuis 3A, register 90, nr. 61. Deze 'proos' komt in de registers verschillende keren voor.
- 43 AVK, Archief Oudemannenhuis 8, ongepag. (zesde pagina).
- 44 AVK, DTB 47 (Ondertrouwboek), fol. 14 d.d. 25-9-1594.
- 45 AVK, DTB 69 (Begraafboek), fol. 222 d.d. 11-9-1611.
- 46 AVK, Hervormde Kerkenraad 100, fol. 30: 'Den laetsten Marty 1611: Anneken Thymons jongedochter van Haerlem woont inde Sijlstraet'. Wilhelmus de Haze was van 1591 tot zijn dood in 1615 predikant in Haarlem..
- 47 Paulus van Beresteyn werd op 15 juni 1588 in Haarlem geboren en katholiek gedoopt. E.A. van Beresteyn en W.F. del Campo Hartman, *Genealogie van het geslacht Van Beresteyn*, 2 delen, Den Haag 1941-1954, deel 1, p. 219.
- 48 AVK, DTB 70 (Begraafboek), fol. 14 d.d. 24-4-1617. Er zijn geen documenten bekend over het eerste huwelijk van Paulus van Beresteyn en Elisabeth Sybrants, dat vóór of in 1612 werd gesloten. Zij was de jongste dochter van Sybrant Jan Bontenos en Griete Jan Bettendr, een katholieke Amsterdamse familie. In 1612 liet de weduwe Griete Jan Bettendr een notariële verklaring opmaken, waarin haar schoonzoon Paulus van Beresteyn

- als getuige optrad (vriendelijke mededeling van S.A.C. Dudok van Heel, Amsterdam). Twee kinderen van Paulus en Lysbeth werden in Haarlem begraven, respectievelijk op 16-11-1614 en 7-8-1616 (AVK, DTB 69, fol. 139 d.d. 16-11-1614; idem 70, fol. 10 d.d. 7-8-1616).
- 49 AVK, DTB 49 (Ondertrouwboek), fol. 100 d.d. 17-12-1617: 'Paulus van Beresteyn wed: van Haerlem wonende inde Wijngaertstraet met Anna Steyns jd mede van Haerlem woonende inde Sijlstraet'. In de kantlijn: 'getrouwt den IXe Jan. 1618'.
- 50 AVK, NA M. van Woerden 25, fol. 459r d.d. 10-12-1617.
- 51 AVK, DTB 70 (Begraafboek), fol. 50 d.d. 7-10-1618: 'Een opening voor Anna Thijmans Steyn, huysvrouw van Beresteyn' (geen nadere grafaanduiding).
- 52 GA-Leiden, Kerkelijke Ondertrouw L'T, fol. 25 d.d. 12-12-1619.
- 53 Paris, Musée du Louvre, R.F. 424-425. Arnould Brejon de Lavergnée, *Catalogue sommaire illustré, I: Ecoles flamande et hollandaise*, Paris 1979, p. 66.
- 54 Paris, Musée du Louvre, R.F. 426. Arnould Brejon de Lavergnée, *op.cit.* (noot 53), p. 130.
- 55 AVK, DTB 70 (Begraafboek), fol. 128 d.d. 27-12-1636.
- 56 De spreuk behoort bij een handschrift dat begint op fol. 79v en eindigt op fol. 82v. In 1606 gebruikte een zekere Sara Cornelis, inwonend bij de weduwe Mattheus Steyn, deze spreuk als proos bij haar aankoop van twee loten in de loterij ten behoeve van het Oudemannenhuis (AVK, Oudemannenhuis 3A, register 38, nr. 4). Het verwante devies 'Eer boven goet', dat doet denken aan Goltzius' op zijn achternaam zinspelende motto 'Eer boven goud', werd gebruikt door Dirrick Florissz toen hij in 1600 als 'beminder' een document van de Haarlemse rederijderskamer 'Trou moet blijcken' ondertekende (vriendelijke mededeling van Alexander de Bruin).
- 57 Van Beresteyn en Del Campo Hartman, *op.cit.* (noot 47), deel 1, pp. 133-134.
- 58 Van Beresteyn en Del Campo Hartman, *op.cit.* (noot 47), deel 1, pp. 57, 129-130.
- 59 Van Beresteyn en Del Campo Hartman, *op.cit.* (noot 47), deel 1, pp. 133, 213-214.
- 60 Willebrord Lampers, 'Hollandsche Jerusalemvaarders in vroeger eeuwen', *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem* 45 (1928), p. 274.
- 61 Van Beresteyn en Del Campo Hartman, *op.cit.* (noot 47), deel 1, pp. 165-170.
- 62 *Album Studiosorum* (noot 37): '1-5-1604, Berenstein, Cornelis à - Delft - 18: JU'.
- 63 Particuliere verzameling, Nederland. C.L. Heesakkers en K. Thomassen, *Voorlopige lijst van alba amicorum uit de Nederlanden vóór 1800*, Den Haag 1986, p. 1. Dit album bleek helaas niet toegankelijk.
- 64 Den Haag, Algemeen Rijksarchief (voortaan: ARA), Collectie 197 (Familiearchief Van Beresteyn 1376-1948), bestanddeel 43: onderhandse akte van huwelijksvoorwaarden tussen Cornelis van Beresteyn en Corvina Hoffdijck d.d. 24-9-1619 met bijlagen (1 charter en 3 stukken); bestanddeel 10: testament van Cornelis van Beresteyn en Corvina Hoffdijck voor notaris Dassegny, Delft, d.d. 8-5-1621 (origineel charter; het protocol is verdwenen).
- 65 F.C. van Boheemen en Th.C.J. van der Heijden, 'Delft, centrum van schrijfmeesters' en S.F.M. de Bodt, 'Het borduurwerkersambacht', in: I.V.T. Spaander en R.-A. de Leeuw (red.), *De stad Delft: cultuur en maatschappij van 1572 tot 1667*, 2 delen, Delft 1981, deel 1 (tekst), pp. 241-242 en 156.
- 66 H. Gerlings Cz., 'Het leven van Theodorus Schrevelius (Dirk Schrevel)', in: H. Gerlings Cz., *Haarlemsche bijdragen*, Haarlem 1869, p. 92.
- 67 *Album Studiosorum* (noot 37): '20-2-1602, Hackius, Baudewijn - Leiden - 13: Lett'.
- 68 Petrus Hackius schreef een bijdrage in het *Liber Amicorum* van zijn Leidse collega Johannes Dibbezius (1567-1626), die in 1593 naar Keulen verhuisde (Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 2526).
- 69 AVK, Oudemannenhuis 3A, register 22, nr. 71.
- 70 *Album Studiosorum* (noot 37): '9-12-1613, Colterman, Johannes - Haarlem - 22: J' en '24-10-1611, Colterman, Daniel - Haarlem - 17: J'. Daniël Colterman zette zijn studie in 1616 voort in Orléans en Angers en in 1622 wederom in Leiden. Willem Frijhof en Rob van Drie, 'Het wapenboek van de Nederlandse studentenvereniging te Angers 1614-1617', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 49 (1990), pp. 127, 141-142, nr. 31.
- 71 AVK, Hervormde Kerkenraad 100, fol. 57 d.d. 3-8-1613: 'Baudewijn Hackius, jg van Leiden wonende inde St. Jansstraet, testis Colterman'.
- 72 Op 20-12-1615 werd Baudewijn Hackius in Haarlem uitgeschreven als kerklid (AVK, DTB 49 [Ondertrouwboek], p. 395). Zijn beroep staat vermeld in zijn huwelijkscontract (zie noot 73). Er zijn geen dossiers van zijn notariaat bewaard gebleven.
- 73 AVK, NA E. van Bosvelt 56, fol. 289 d.d. 1-2-1617: huwelijkscontract. AVK, DTB 49 (Ondertrouwboek), fol. 83 d.d. 26-3-1617: akte van ondertrouw met in de kantlijn de datum van de voltrekking. Het echtpaar kreeg drie zonen, Cornelis, Jacob en Pieter, die bekende Leidse drukkers zijn geworden.
- 74 Remeus Coesaert was een zoon van Hans Coesaert en Soetgen Jansdr Colterman (1550-1625), een zuster van Hans Colterman de Oude, de grootvader van Anna. In 1617 verhuisde hij van de Grote Markt naar de St. Jansstraat, waar hij de buurman werd van de zeeschilder Hendrik Cornelisz Vroom. In 1613 werd hij benoemd tot

- landdrost van Kennemerland.
- 75 AVK, NA J. Schoudt 132, fol. 49v d.d. 21-11-1629: gesigneerd contract met Henrick Corsten ('jongesel'). De signatuur 'Gerard Sas' is evident van dezelfde hand als die in het liedboek.
- 76 AVK, Hervormde Kerkenraad 100, fol. 84v d.d. 7-1-1615: inschrijving als kerklid van Gerard Sas en zijn beide zusters, wonende in de St. Jansstraat, met attestatie uit Castricum, alwaar zij op 18-11-1614 gedoopt waren. Ten tijde van zijn doop was Gerard 23 jaar.
- 77 AVK, DTB 49 (Ondertrouwboek), fol. 36 d.d. 3-5-1615.
- 78 *Album Studiosorum* [noot 37]: '17-4-1602, Sas, Henricus à - Den Haag - 16: PH'.
- 79 Schapelhouman en Leerintveld, *op.cit.* (noot 3), pp. 11-12. Schoemaker, *op.cit.* (noot 3), p. 19. Leerintveld, *op.cit.* (noot 3), p. 4.
- 80 George S. Keyes, 'Cornelis Claesz. van Wieringen', *Oud Holland* 93 (1979), pp. 1-46.
- 81 M. Simon, *Claes Jansz. Visscher*, Freiburg 1958 (diss.), cat.nrs. 71-84. Keyes, *op.cit.* (noot 80), pp. 8-9. F.W.H. Hollstein, *Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts c. 1450-1700*, deel 38, pp. 149-150, nrs. 327-340; deel 39, pp. 132-138 (afbeeldingen).
- 82 Keyes, *op.cit.* (noot 80), afb. 5.
- 83 Keyes, *op.cit.* (noot 80), afb. 10, 46-49.
- 84 Parijs, Fondation Custodia. Keyes, *op.cit.* (noot 80), cat.nr. 51, afb. 12.
- 85 Parijs, Fondation Custodia. Keyes, *op.cit.* (noot 80), cat.nr. 54, afb. 39.
- 86 AVK, Oudemanshuis 3A, register, nrs. 41/6-9, 66 en 68: 'Aent Sant [sc. de Grote Markt] naest 't Gulden Vlies'.
- 87 P.J.J. van Thiel, 'De illustraties van Bredero's Liedboek', in: G. Stuiveling e.a., *Bredero's boertigh, amoureux, en aendachtigh Groot Lied-Boeck*, 2 delen, Culemborg/Leiden 1975-1983, deel 2, p. 128.
- 88 Cat. tent. [E. de Jongh e.a.], *Tot lering en vermaak; betekenissen van Hollandse genrevoorstellingen uit de zeventiende eeuw*, Amsterdam (Rijksmuseum) 1976, nr. 71.
- 89 Vergelijk de afbeelding van schaatsers op een stadsgracht bij het lied met de beginregel 'Waer sydy, winter straf en cout' in *Den Bloem-Hof van de Nederlantsche ieught*, Amsterdam 1610; editie L.M. van Dis en Jac. Smit, Amsterdam/Antwerpen 1955, pp. 198-199, nr. 115.
- 90 Zie E. Haverkamp Begemann, *Willem Buytewech*, Amsterdam 1959, pp. 3-4, voor de biografie van deze kunstenaar.
- 91 Hessel Miedema, *De archiefbescheiden van het St. Lukasgilde te Haarlem 1497-1798*, 2 delen, Alphen aan de Rijn 1980, deel 2, p. 1040. AVK, Oud Archief Schutterij 30, fol. 22v d.d. 1612.
- 92 AVK, NA W. van Triere 85, fol. 161r d.d. 26-11-1614: mr. Gerard Buytewech treedt op als vader en voogd van zijn dochter Machteld, erfgename van haar grootvader Frederick Ramp.
- 93 AVK, DTB 48 (Ondertrouwboek), fol. 219 d.d. 10-11-1613: als adres wordt opgegeven 'beyden by de Jacobijnenbrughe'. Dit huis was niet één van de twee belendende huizen aan de Oude Gracht (één daarvan stond op de hoek van het Klein Heiligland) die Willem Buytewech (optredend namens zijn vrouw) en zijn zwagers op 29-12-1617 verkochten uit de nalatenschap van Jacob van Amerongen (AVK, RA 76/43 [Transportregister], fol. 196v).
- 94 AVK, DTB 69 (Begraafboek), fol. 16v d.d. 14-5-1600.
- 95 Van de zes kinderen van Jacob van Amerongen en Elisabeth Albers, te weten Elisabeth (1589), Johannes (1591), Willem (1595), Franck (1597), Machteld (1599) en Aeltje, die te Haarlem gereformeerd zijn gedoopt, ontbreekt de doopdatum van Aeltje (1593?).
- 96 AVK, Resoluties van de Vroedschap VIII, fol. 82v d.d. 4-2-1598; 92r d.d. 11-4-1598. Spaans, *op.cit.* (noot 33), pp. 146, 262 noot 27.
- 97 Johan Michielsz de Wael en Jacob van Amerongen hadden dezelfde voorouders, te weten Jan Jacobsz de Wael (schepen van Haarlem van 1520-1528; van 1528-1536 woonachtig te Amsterdam) en Alijt Wiboutsdr van Amerongen, die tien kinderen kregen. Johan de Wael was doopgetuige van vijf van de zes kinderen van Jacob van Amerongen en werd in 1600 benoemd tot hun voogd.
- 98 Zie voor Buytewechs handschrift zijn notitie onder de tekening *De vinkebaan* van circa 1622. Haverkamp Begemann, *op.cit.* (noot 90), p. 94, cat.nr. 24, afb. 133.
- 99 Haverkamp Begemann, *op.cit.* (noot 90), p. 162, cat.nr. vG 1.
- 100 Haverkamp Begemann, *op.cit.* (noot 90), p. 172, cat.nr. vG 20, afb. 7.
- 101 Haverkamp Begemann, *op.cit.* (noot 90), p. 170, cat.nr. vG 17.
- 102 AVK, NA J. Schout 123, fol. 100v d.d. 21-9-1623: 25 gulden van de schuld was nog niet afgelost. De signatuur in het liedboek en die onder de notariële akte zijn niet identiek maar zouden wel van dezelfde hand kunnen zijn.
- 103 Pieter J.J. van Thiel, *Cornelis Cornelisz van Haarlem 1562-1638. A Monograph and Catalogue Raisonné*, Doornspijk 1999, pp. 19, 46-47.
- 104 *Album Studiosorum* (noot 37): '27-11-1614, Rosa, Antonius - Den Haag - 21: Ju'. Zijn broers Henricus (1592/93-1628) en Clemens (geb. ca. 1598) gingen daar ook studeren: '16-06-1610, Rosa, Henricus - Den Haag - 15: L'; '01-09-1614 - Roseus, Clemens - Den Haag - 16: [niet ingevuld]'.
105 AVK, Bibliotheek 44/000332-4M.
106 Het echtpaar woonde afwisselend in de Jacobijnestraat in Haarlem en op de buitenplaats Huis ter Spekke in Lisse. Hun oudste dochter Beatrix van der Laen (1592-1639) trouwde op 25-4-1622 met

- de Haarlemse koopman Isaac Abrahamsz Massa, die zich met zijn jonge vrouw liet portretteren door Frans Hals (Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. SK-A-133).
- 107 Zijn naamgenoot Nicolaes van der Laen (geb. Amsterdam 10-4-1588) was de zoon van Nicolaes Claesz van der Laen (baljuw van Amstelland van 1578-1586 en vanaf circa 1590 brouwer te Haarlem) en Brechte Claesdr. Hij werd op 10-5-1607 in Leiden ingeschreven bij de filosofische faculteit. Van 1616 tot 1618 woonde hij in Amsterdam en daarna tot zijn dood in 1636 als stadssecretaris in Haarlem (*De Nederlandse Leeuw* 86 [1969], katern 324). In zijn Amsterdamse tijd schreef hij in de *Alba Amicorum* van de schermmeester Gerard Thibault (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 133 L 4, fol. 15) en de koopman Lambertus Twenhuys (ibidem, 131 E 25, pp. 120-121). Hij signeerde met 'Nic. Van der Laen'. De auteurs van de tekst over het liedboek in het *Bulletin van de Vereniging Rembrandt* (zie noot 3) meenden (p. 13), dat nader onderzoek zal moeten uitwijzen of C. van der Laen 'geïdentificeerd kan worden met de Haarlemse patriciër Nicolaes van der Laen of met een van diens zonen, voor wie Jacob Cats in Leiden een huwelijksgedicht schreef.' Het is niet geheel duidelijk, welke Nicolaes zij daarmee op het oog hadden.
- 108 *Album Studiosorum* (noot 37): '10-10-1613 - Laen, Cornelis van der - [geen herkomst] - 16: Ph' (in feite was hij 14 jaar); '21-10-1611 - Laen, Nicolaes van der - [geen herkomst] - 13: L'. Cornelis werd gedoopt op 26-4-1595 (AVK, DTB 3, fol. 61), Nicolaes op 26-2-1597 (idem, DTB 3, fol. 141).
- 109 Brief van 'TSchrevelius' (TS ineen) aan Petrus Scriverius. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 121 D 2/46. Zie ook de signatuur onder zijn testament van 13-2-1649 (AVK, NA J. Steyn 162, fol. 519r).
- 110 AVK, Rekeningen van de Rentmeester van de Geestelijke Goederen, rubriek Scholieren (Spaans, *op.cit.* [noot 33], p. 292). *Album Studiosorum* (noot 37): '28-1-1590, Schrevelius, Theodorus - Haarlem - (geen leeftijd): L'.
- 111 Londen, British Library, Add. Ms. 15.850 (Schrevelius). Zie noot 39 voor het album van Daniël van Vlieden.
- 112 AVK, Hervormde Kerkenraad 99-G, fol. 33r d.d. 22-3-1598.
- 113 AVK, Oudemannenhuis 3A, register 71/18-19.
- 114 AVK, DTB 71 (Begraafboek), fol. 213.
- 115 Seymour Slive, *Frans Hals*, 3 delen, New York/Londen 1970-1974, deel 3, cat.nr. 8.
- 116 Alkmaar, Stedelijk Museum, inv.nr. 20982. M.R. de Vrij, 'Theodorus Schrevelius en zijn gezin, een groepsportret door Pieter Fransz de Grebber', *Antiek* 31 (1996/97), pp. 2-11.
- 117 Spaans, *op.cit.* (noot 33), p. 287, bijlage 5. Of Hendricks meisjes onderwijs, is niet bekend.
- 118 Het echtpaar ging op 13 januari 1809 in Amsterdam, waar Laurens toen studeerde, in ondertrouw en hun huwelijk werd op 5 februari in Zwolle voltrokken. GAA, DTB 657, fol. 371 d.d. 13-1-1809.
- 119 *Nederlands Patriciaat* 30 (1944), pp. 37-38.
- 120 *The Memnonite Encyclopedia*, Scottdale (Penns.) 1955, p. 620: Laurens van Cleeff was doopsgezind predikant te Borne van 1809 tot 1857. Van zijn drie zonen werd Anthony Doijer van Cleeff beroepen te Makkum (1835-1876), Hendrik Arnoldus van Cleeff te Rottevalle (1846-1851) en Beemster (1851-1885) en Laurens van Cleeff te Huizinge (1848-1854), Warns-Staveren (1854-1857) en Uithuizen (1857-1894).
- 121 Jan Wijnands van Rees en Alida Teune waren op 29-9-1789 in Haarlem als doopsgezinden getrouwd voor schepenen. Alida Teune overleed in Zwolle.
- 122 AVK, Reg. 13/422 (Akte van Indemniteit), fol. 146v d.d. 27-10-1810.
- 123 Abraham Doijer en Joanna van Rees trouwden te Zwolle op 5-11-1818.
- 124 Vriendelijke mededeling van de heer G.T. Hartung, Enschede.